

PREWENCJA DYSKRYMINACJI

na tle przynależności wyznaniowej,
w tym w stosunkach pracy,
działalności gospodarczej,
edukacji i szkolnictwie wyższym

DR MACIEJ DUDA

Laboratorium Wolności Religijnej

Materiał ekspercki

pt. „Prewencja dyskryminacji na tle przynależności wyznaniowej, w tym w stosunkach pracy, działalności gospodarczej, edukacji i szkolnictwie wyższym”

2023

Ministerstwo
Sprawiedliwości

Sfinansowano ze środków Funduszu Sprawiedliwości, którego dysponentem jest Minister Sprawiedliwości

www.funduszsprawiedliwosci.gov.pl

SPIS TREŚCI

1.	POJĘCIE PREWENCJI	4
2.	POJĘCIE Dyskryminacji.....	6
3.	POJĘCIE PRZYNALEŻNOŚCI WYZNANIOWEJ.....	12
4.	PREWENCJA Dyskryminacji W STOSUNKACH PRACY.....	17
5.	PREWENCJA Dyskryminacji W DZIAŁALNOŚCI GOSPODARCZEJ...26	
6.	PREWENCJA Dyskryminacji W EDUKACJI	32
7.	PREWENCJA Dyskryminacji W SZKOLNICTWIE WYŻSZYM	38
8.	KARALNE FORMY Dyskryminacji.....	42
9.	POZOSTAŁE WYBRANE OBSZARY Dyskryminacji	49
10.	WNIOSKI.....	53
11.	BIBLIOGRAFIA.....	56

1. POJĘCIE PREWENCJI

Rozważania poświęcone zagadnieniu prewencji dyskryminacji poprzedzić należy kilkoma uwagami terminologicznymi. W literaturze pojęcia takie jak prewencja, przeciwdziałanie, zapobieganie, profilaktyka, zwalczanie oraz reakcja na zjawisko stosowane są zamiennie¹. Wydaje się jednak, iż należy wskazać na pewne różnice pomiędzy nimi. Punkt wyjścia do dalszych rozważań stanowią definicję językowe powyższych określeń oraz moment wystąpienia danego negatywnego zjawiska.

Pod pojęciem prewencji należy rozumieć „zapobieganie zjawiskom uważanym za niepożądane”².

Przeciwdziałanie oznacza „przeciwstawienie jakiemuś działaniu inne działanie, zapobieganie jakiemuś działaniu”³.

Działania zapobiegawcze to „niedopuszczające do czegoś, zabezpieczające przed czymś, profilaktyczne”⁴.

¹ W. Filipkowski, *System przeciwdziałania i zwalczania przestępczości zorganizowanej*, [w:] E.W. Pływaczewski (red.), *Przestępczość zorganizowana*, Warszawa 2011, s. 174.

² M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego*, t. II, Warszawa 1979, s. 952.

³ M. Szymczak (red.), *op. cit.*, t. II, s. 959.

Profilaktyka obejmuje natomiast „działania i środki stosowane w celu zapobiegania zjawiskom, niedopuszczania do nich”⁵.

Zwalczanie polega na „występowaniu przeciwko czemuś, dążenie do pokonania, przewyciężenia, usunięcia”⁶.

Reakcja to „działanie, zajęcie jakiegoś stanowiska, odpowiedź na daną sytuację lub zdarzenie”⁷.

W świetle powyższych definicji można zatem stwierdzić, iż najszerszym pojęciem jest przeciwdziałanie. Obejmuje ono zarówno działania o charakterze uprzedzającym (przed wystąpieniem zjawiska) jak i następczym (po wystąpieniu zjawiska). Działania pierwszego typu, określane również jako prewencja, profilaktyka, zapobieganie, ukierunkowane są na przyczyny zjawiska. Działania drugiego typu, nazywane także zwalczaniem, reakcją, skupiają się na ograniczaniu lub usuwaniu skutków zjawiska. Jak wynika z powyższej typologii, punktem odniesienia jest moment wystąpienia danego zjawiska społecznego⁸.

Wszelkim zjawisko patologii społecznej można zatem przeciwdziałać zarówno *ante factum* (działania uprzedzające, zapobieganie, profilaktyka) jak i *post factum* (działania następcze, zwalczanie, reakcja). Działania mające na celu uchylenie nieprawidłowych postaw mogą mieć również charakter kreatywny albo destruktywny. Do metod strategii kreatywnej zalicza się uświadamianie, przekonywanie, propagandę i informowanie. Strategia destruktywna posługuje się natomiast takimi metodami jak: uniemożliwianie, wytłumianie, zagrożenie sankcją. Kompleksowy system przeciwdziałania patologiom społecznym powinien składać się więc zarówno z działań uprzedzających i następczych oraz metod kreatywnych i destruktywnych⁹.

⁴ M. Szymczak (red.), *op. cit.*, t. III, s. 944.

⁵ M. Szymczak (red.), *op. cit.*, t. II, s. 931.

⁶ M. Szymczak (red.), *op. cit.*, t. III, s. 1065.

⁷ *Ibidem*, s. 26.

⁸ Jak wskazuje W. Filipkowski, pewną część działań reakcyjnych zakwalifikować można również jako element działań profilaktycznych nastawionych np. na zapobieganie rozwojowi lub ewolucji zjawiska (W. Filipkowski, *op. cit.*, s. 174). Ponadto J. Kwaśniewski odróżnia profilaktykę uprzedzającą (podejmowaną przed pojawieniem się zjawiska i jego skutków) oraz profilaktykę objawową (nastawioną na usunięcie skutków lub przyczyn już zaistniałego zjawiska). Zob. J. Kwaśniewski, *Profilaktyka społeczna. Związki ze stylami polityki społecznej oraz implikacje dla nauki*, „Prace Instytutu Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji Uniwersytetu Warszawskiego” 1973, t. 3, s. 163-176.

⁹ A. Gaberle, *Patologia społeczna*, Warszawa 1993, s. 315-318.

2. POJĘCIE DYSKRYMINACJI

W ujęciu leksykalnym dyskryminacja to „pozbawienie kogoś równouprawnienia, szykanowanie pewnej grupy ludzi ze względu na ich pochodzenie, przynależność klasową, narodową, rasową, wyznaniową”¹⁰.

Pod pojęciem dyskryminacji rozumieć należy zatem odmawianie określonym jednostkom lub grupom równego z innymi traktowania z powodu posiadania przez daną osobę lub grupę określonej cechy. Dyskryminacją na tle wyznaniowym jest zatem ograniczenie praw jednostki, nierówne traktowanie, a nawet prześladowanie osób ze względu na wyznawaną religię lub przynależność wyznaniową.

W doktrynie i orzecznictwie wyróżnia się również pojęcia dyskryminacji bezpośredniej i dyskryminacji pośredniej. Mając na względzie aspekt wyznania za dyskryminację bezpośrednią uważa się mniej przychylne traktowanie danej osoby, np. ze względu na wyznawaną przez nią religię lub światopogląd, aniżeli innej osoby w porównywalnej sytuacji. Natomiast dyskryminacją pośrednią jest stosowanie jakiegoś

¹⁰ M. Szymczak (red.), *op. cit.*, t. 1, s. 488.

przepisu lub kryterium, które mogłoby doprowadzić do powstania szczególnie niekorzystnej sytuacji dla osób wyznających daną religię lub światopogląd¹¹.

Pojęcia dyskryminacji bezpośredniej i dyskryminacji pośredniej zostały także zdefiniowane w art. 3 pkt 1 i 2 tzw. ustawy antydyskryminacyjnej¹². Pod pojęciem dyskryminacji bezpośredniej ustawa rozumie sytuację, w której osoba fizyczna ze względu na płeć, rasę, pochodzenie etniczne, narodowość, religię, wyznanie, światopogląd, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną jest traktowana mniej korzystnie niż jest, była lub byłaby traktowana inna osoba w porównywalnej sytuacji. Dyskryminacją pośrednią jest natomiast sytuacja, w której dla osoby fizycznej ze względu na płeć, rasę, pochodzenie etniczne, narodowość, religię, wyznanie, światopogląd, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną na skutek pozornie neutralnego postanowienia, zastosowanego kryterium lub podjętego działania występują lub mogłyby wystąpić niekorzystne dysproporcje lub szczególnie niekorzystna dla niej sytuacja, chyba że postanowienie, kryterium lub działanie jest obiektywnie uzasadnione ze względu na zgodny z prawem cel, który ma być osiągnięty, a środki służące osiągnięciu tego celu są właściwe i konieczne.

Ustawa antydyskryminacyjna definiuje również w art. 3 pkt 5 nierówne traktowanie, za które uznaje traktowanie osób fizycznych w sposób będący jednym lub kilkoma z następujących zachowań: dyskryminacją bezpośrednią, dyskryminacją pośrednią, molestowaniem, molestowaniem seksualnym, a także mniej korzystnym traktowaniem osoby fizycznej wynikającym z odrzucenia molestowania lub molestowania seksualnego lub podporządkowania się molestowaniu lub molestowaniu seksualnemu, oraz zachęcanie do takich zachowań i nakazywanie tych zachowań. W świetle powyższego dyskryminacja jest przejawem nierównego traktowania¹³.

W praktyce zauważa się, że ustawa antydyskryminacyjna ma niewielką faktyczną skuteczność. Analiza orzecznictwa wskazuje, że ustawa jest aktem wykorzystywanym w znikomym stopniu. Od momentu wejścia w życie tego aktu (1 stycznia 2011 r.) w całym kraju toczyło się jedynie kilka postępowań sądowych, które miały oparcie w jej przepisach¹⁴.

Jedyną prawnie dopuszczalną formą dyskryminacji jest dyskryminacja pozytywną (uprzywilejowanie wyrównawcze) czyli przyznanie określonym grupom wyjątkowych

¹¹ P. Stanisz, *Zakaz dyskryminacji ze względu na religię lub światopogląd w Dyrektywie Rady Unii Europejskiej z 27 listopada 2000 r.*, „*Studia z Prawa Wyznaniowego*” 2004, t. 7, s. 23.

¹² Ustawa z dnia 3 grudnia 2010 r. o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania (Dz. U. 2020, poz. 2156, tekst jednolity), dalej przytaczana jako „ustawa antydyskryminacyjna”.

¹³ K. Kędziora, K. Śmiszek, *Ustawa o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania. Komentarz*, Warszawa 2017, LEX.

¹⁴ K. Śmiszek (red.), *Unijny zakaz dyskryminacji a prawo polskie. Analiza funkcjonowania przepisów antydyskryminacyjnych w praktyce polskich sądów*, Warszawa 2018, s. 7.

przywilejów bądź uprawnień w celu poprawienia ich pozycji społecznej oraz wyrównania szans np. w obszarze praw wyborczych, dostępu do szkolnictwa lub pomocy społecznej.

Wyraźnie należy również zaznaczyć, iż zjawisko dyskryminacji może występować niezależnie od relacji demograficznych w danym społeczeństwie. Zachowania dyskryminacyjne mogą być wymierzone zarówno w przedstawicieli grup mniejszościowych jak i grup większościowych w społeczeństwie. Wydaje się nawet, że czyny takie skierowane przeciwko mniejszościom (religijnym, etnicznym, narodowym, rasowym, seksualnym) spotykają się z większą wrażliwością na krzywdę, ostracyzmem społecznym, ostrzejszą reakcją władz, negatywnymi konsekwencjami, niż czyny skierowane przeciwko osobom należącym do kultury dominującej (np. Polacy, katolicy, osoby posługujące się językiem polskim).

Zakaz dyskryminacji i związana z nim zasada równouprawnienia są zawarte w większości źródeł prawa międzynarodowego dotyczących ochrony praw człowieka. Przykładowo można wymienić następujące postanowienia:

Art. 7 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z 1948 r.¹⁵

Wszyscy są równi wobec prawa i są uprawnieni bez jakiegokolwiek dyskryminacji do równej ochrony prawnej. Wszyscy są uprawnieni do równej ochrony przed jakąkolwiek dyskryminacją sprzeczną z niniejszą Deklaracją oraz przed jakimkolwiek podżeganiem do takiej dyskryminacji.

Art. 2 ust. 1 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych z 1966 r.¹⁶,

Każde z Państw-Stron niniejszego Paktu zobowiązuje się przestrzegać i zapewnić wszystkim osobom, które znajdują się na jego terytorium i podlegają jego jurysdykcji, prawa uznane w niniejszym Pakcie, bez względu na jakiegokolwiek różnice, takie jak: rasa, kolor skóry, płeć, język, religia, poglądy polityczne lub inne, pochodzenie narodowe lub społeczne, sytuacja majątkowa, urodzenie lub jakiegokolwiek inne okoliczności.

Art. 26 tego samego Paktu:

Wszyscy są równi wobec prawa i są uprawnieni bez żadnej dyskryminacji do jednakowej ochrony prawnej. Jakakolwiek dyskryminacja w tym zakresie powinna być ustawowo zakazana oraz powinna być zagwarantowana przez ustawę równa dla wszystkich i skuteczna ochrona przed dyskryminacją z takich względów, jak: rasa, kolor skóry, płeć,

¹⁵ Powszechna Deklaracja Praw Człowieka – rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 217 A (III) przyjęta i proklamowana w dniu 10 grudnia 1948 r.

¹⁶ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz. U. 1977, Nr 38, poz. 167).

język, religia, poglądy polityczne lub inne, pochodzenie narodowe lub społeczne, sytuacja majątkowa, urodzenie lub jakiegokolwiek inne okoliczności.

Art. 14 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności¹⁷

Korzystanie z praw i wolności wymienionych w niniejszej Konwencji powinno być zapewnione bez dyskryminacji wynikającej z takich powodów jak płeć, rasa, kolor skóry, język, religia, przekonania polityczne i inne, pochodzenie narodowe lub społeczne, przynależność do mniejszości narodowej, majątek, urodzenie bądź z jakichkolwiek innych przyczyn.

Art. 20 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej¹⁸

Wszyscy są równi wobec prawa.

Art. 21 ust. 1 tej samej Karty

Zakazana jest wszelka dyskryminacja w szczególności ze względu na płeć, rasę, kolor skóry, pochodzenie etniczne lub społeczne, cechy genetyczne, język, religię lub przekonania, poglądy polityczne lub wszelkie inne poglądy, przynależność do mniejszości narodowej, majątek, urodzenie, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną.

Ograniczanie obywateli w prawach z uwagi na przynależność wyznaniową lub bezwyznaniowość jest również sprzeczne z konstytucyjnym porządkiem Rzeczypospolitej Polskiej¹⁹. Równość wszystkich obywateli jest jednym ze standardów demokratycznego państwa prawa²⁰. Wynika z niej zatem zakaz dyskryminacji. Ogólny zakaz dyskryminacji zawiera Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, która w art. 32 stanowi:

Art. 32. 1. Wszyscy są wobec prawa równi. Wszyscy mają prawo do równego traktowania przez władze publiczne.

2. Nikt nie może być dyskryminowany w życiu politycznym, społecznym lub gospodarczym z jakiegokolwiek przyczyny.

Zakazu dyskryminacji nie można jednak utożsamiać z zakazem różnicowania sytuacji podmiotów prawa. Zgodnie z wyrokiem Trybunału Konstytucyjnego z 15 lipca 2010 r. „zakaz dyskryminacji jest to zakaz nieuzasadnionego, różnego kształtowania sytuacji podobnych podmiotów prawa, w procesie stanowienia oraz stosowania prawa. Dyskryminacja oznacza zatem nienadające się do zaakceptowania tworzenie różnych norm prawnych dla podmiotów

¹⁷ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz. U. 1993, Nr 61, poz. 284).

¹⁸ Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej (Dz. Urz. UE C 202/389 z 7.6.2016 r.).

¹⁹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. 1997, Nr 78, poz. 483 ze zm.), dalej przytaczana jako „Konstytucja”.

²⁰ J. Sobczak, W. Sobczak, *Ograniczanie człowieka w jego prawach ze względu na przynależność wyznaniową albo bezwyznaniowość*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2012, vol. XIX, s. 94.

prawa, które powinny być zaliczone do tej samej klasy (kategorii), albo nierówne traktowanie podobnych podmiotów prawa w indywidualnych przypadkach, gdy różnicowanie nie znajduje podstaw w normach prawnych”²¹.

Jednocześnie organy państwa zobowiązane są do zachowania bezstronności w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych, zapewniając swobodę ich wyrażania w życiu publicznym. Zgodnie z wyrokiem Trybunału Konstytucyjnego z 2 grudnia 2009 r. „bezstronność działania władz publicznych w sprawach przekonań religijnych polega w szczególności na zapewnieniu każdemu korzystania z wszystkich praw wynikających z wolności religijnej, a także na zapewnieniu kościołom i związkom wyznaniowym posiadania świątyń i innych miejsc kultu”²².

W literaturze z zakresu prawa konstytucyjnego spotkać się można z interesującą koncepcją tzw. antywartości konstytucyjnych (przeciwwartości, wartości negatywnych, ujemnych). Definiowane są one jako stany rzeczy wyróżnione w ustawie zasadniczej jako niepożądane, złe i pejoratywne. Są to zatem negatywne, niepożądane, niepotrzebne, szkodliwe i niekorzystne zjawiska. Z postanowień ustawy zasadniczej, które definiują tego typu zjawiska, wynika bezpośredni lub pośredni nakaz ich zwalczania. Typowym przykładem antywartości konstytucyjnej jest dyskryminacja²³.

Zjawisko dyskryminacji, niezależnie od jej przyczyn, form objawowych oraz skutków, niewątpliwie uznać należy za patologię społeczną. Zdaniem twórcy polskiej szkoły patologii społecznej – A. Podgóreckiego – patologia społeczna to „ten rodzaj zachowania, ten typ instytucji, ten typ funkcjonowania jakiegoś systemu społecznego czy ten rodzaj struktury, który pozostaje w zasadniczej, niedającej się pogodzić sprzeczności ze światopoglądowymi wartościami, które w danej społeczności są akceptowane”²⁴. Większość autorów wskazuje, że przesłanką uznania danego zachowania społecznego za patologiczne (dewiacyjne) jest brak społecznej akceptacji dla tego typu zachowań²⁵. Dyskryminacja niezaprzeczalnie jest nieakceptowaną postawą społeczną.

Na marginesie głównych rozważań można również zasygnalizować istnienie zjawiska określanego jako *shunning*. Jest to praktykowany w niektórych wspólnotach religijnych ostracyzm polegający na zerwaniu kontaktów rodzinnych, społecznych, religijnych,

²¹ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 15 lipca 2010 r. (sygn. akt K 63/07), OTK-A 2010, Nr 6, poz. 60.

²² Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 2 grudnia 2009 r. (sygn. akt U 10/07), OTK-A 2009, Nr 11, poz. 163.

²³ Zob. M. Dąbrowski, *Antywartości konstytucyjne. Wprowadzenie do problematyki*, „Przegląd Sejmowy” 2018, nr 5, s. 23-38.

²⁴ I. Pospiszyl, *Patologie społeczne*, Warszawa 2008, s. 11.

²⁵ J. Kwaśniewski, *Tak zwana patologia społeczna a społeczne oceny*, „Państwo i Prawo” 1989, nr 8, s. 101-105.

ekonomicznych ze współwyznawcą czy ekswyznawcą, którego wykluczono lub który sam wystąpił ze związku wyznaniowego. W świetle obowiązującego w Polsce stanu prawnego nie można uznać tego zjawiska za przejaw dyskryminacji na tle wyznaniowym oraz doszukać się przesłanek odpowiedzialności karnej lub cywilnej. Kwestia członkostwa we wspólnocie religijnej oraz dyscyplinowania jej wyznawców, nawet w formie ostracyzmu, należy do spraw własnych danego związku wyznaniowego i wykraczają poza sferę kompetencji władz publicznych, w tym sądów²⁶.

Pojęciem zbliżonym do dyskryminacji na tle przynależności wyznaniowej jest wrogość wobec religii. Polega ona wrogich emocjach, postawach oraz zachowaniach, których celem jest zwalczanie lub przynajmniej szkodenie religii lecz rozumianej nie jako fakt o charakterze ontologicznym oraz społeczno-kulturowym lecz poszczególnym osobom i grupom, które ją wyznają. Najczęstszymi przejawami tego zjawiska jest wrogość wobec symboli religijnych, wrogość wobec przejawów religii w sferze edukacji, wrogość wobec finansowania religii oraz wrogość wobec religijności obywateli²⁷.

Konkludując powyższe rozważania należy zgodzić się z poglądem, iż dyskryminacja na tle przynależności wyznaniowej jest przejawem hybrydowego starcia z religią przeprowadzanego przede wszystkim z pozycji politycznych, ideologicznych i ateistycznych²⁸.

²⁶ Szerzej na ten temat w: G. Maroń, *Cywilno- i karnoprawne aspekty religijnego ostracyzmu (shunningu)*, „Prokuratura i Prawo” 2021, nr 7-8, s. 187-216.

²⁷ Szerzej na ten temat w: W. Kudła, *Wrogość wobec religii. Ostrzeżenia ze strony Sądu Najwyższego USA*, Kraków 2018.

²⁸ P. Roszak, *Współczesne przejawy wrogości wobec religii w perspektywie europejskiej*, [w:] K. Chołaszczyński, P. Roszak, J. Wiśniewski (red.), *Prześladowani. Przemoc i dyskryminacja na tle religijnym we współczesnym świecie*, Toruń 2020, s. 39-40.

3. POJĘCIE PRZYNALEŻNOŚCI WYZNANIOWEJ

Pod pojęciem przynależności wyznaniowej rozumieć należy utożsamianie się z daną wspólnotą religijną, przyjmowanie jej zasad wiary i obrzędowości. Przed omówieniem poszczególnych obszarów występowania zachowań dyskryminacyjnych warto scharakteryzować strukturę demograficzną Polski pod kątem przynależności wyznaniowej jej mieszkańców.

I Rzeczpospolita Polska w okresie piastowskim była jednolita pod względem narodo-etnicznym, językowym i wyznaniowym. Polska od momentu chrztu była państwem, którego zdecydowana większość mieszkańców była autochtonicznymi Polakami, posługującymi się językiem polskim i należącymi do Kościoła Katolickiego. W okresie jagiellońskim na skutek powstania Rzeczpospolitej Obojga Narodów i jej ekspansji terytorialnej stała się ona państwem wielonarodowym, wielojęzycznym, wielowyznaniowym i wielokulturowym. Kraj zamieszkały był oprócz Polaków także przez Litwinów, Ukraińców (Rusinów), Niemców, Żydów, Tatarów, Ormian i inne grupy mniejszościowe. Różniły się one wyznaniem, pochodzeniem narodo-etnicznym, językiem, kulturą. Jednakże z uwagi na

panujące w kraju stosunki społeczne, polityczne i prawne Rzeczpospolita uchodziła w Europie za państwo bardzo tolerancyjne dla wszelkich mniejszości. Doskonałym tego przykładem była konfederacja warszawska z 1573 roku.

Również po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku II Rzeczpospolita zachowała swój heterogeniczny charakter. Na płaszczyźnie wyznaniowej dominującą pozycję zachował Kościół Katolicki, którego wyznawcami było ok. 65% obywateli. Ponadto prawnie uznawanymi kościołami i związkami wyznaniowymi były: Żydowski Związek Wyznaniowy, Wschodni Kościół Staroobrzędowy, Muzułmański Związek Religijny, Karaimski Związek Religijny, Kościół Ewangelicko-Augsburski oraz Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny.

Okres II Wojny Światowej i związanej z nią okupacji Polski przyniósł liczne przykłady męczeństwa z powodu przynależności religijnej. Najbardziej znanym jest prawdopodobnie śmierć w niemieckim nazistowskim obozie zagłady Auschwitz-Birkenau ks. Maksymiliana Marii Kolbe. Warta odnotowania jest również postawa solidaryzmu pomiędzy wyznawcami różnych religii. Najliczniejszą grupę odznaczonych tytułem „Sprawiedliwy wśród Narodów Świata” przyznawanych przez Instytut Yad Vashem w Jerozolimie za pomoc Żydom podczas Holocaustu są polscy katolicy (ponad 7.000 osób).

Zdecydowaną zmianę stosunków demograficznych przyniosła II Wojna Światowa oraz okres PRL. Na skutek zbrodni wojennych (*holocaust, porajmos*), zmiany kształtu granic (Kresy Wschodnie, Ziemie Odzyskane) oraz powojennych migracji (repatriacja, wysiedlenie Niemców, Akcja Wisła) Polska stała się państwem niemal jednowyznaniowym, jednonarodowym, jednojęzycznym (homogenicznym). Po wojnie wierni Kościoła Katolickiego stanowili ok. 95% obywateli. Oprócz kościołów i związków wyznaniowych istniejących w II RP w okresie PRL zarejestrowano ponadto: Kościół Ewangelicko-Methodystyczny, Polski Narodowy Kościół Katolicki, Unie Zborów Adwentystów Dnia Siódmego, Polski Kościół Ewangelicznych Chrześcijan Baptystów, Polski Kościół Starokatolicki oraz Kościół Starokatolicki Mariawitów. W okresie PRL Kościół katolicki, jako najliczniejszy, był najsilniej dyskryminowany przez władze komunistyczne. Przejawami walki z Kościołem było wywłaszczanie świątyń, zakaz budowy nowych budynków kultu religijnego, likwidacja seminariów duchownych, pokazowe procesy hierarchów kościelnych (bp Czesław Kaczmarek), aresztowanie i więzienie przywódców duchownych (kard. Stefan Wyszyński).

Źródłem informacji o strukturze wyznaniowej ludności Polski są dane Głównego Urzędu Statystycznego pozyskiwane na bieżąco bezpośrednio od organizacji wyznaniowych.

Ich analiza wskazuje, iż zdecydowana większość obywateli RP należy do Kościoła Katolickiego (33.729 tys. osób) co stanowi ponad 88% populacji państwa i 96% osób identyfikujących się z jakimkolwiek wyznaniem. Wierni pozostałych kościołów i związków wyznaniowych mają zatem status mniejszości wyznaniowej (religijnej). Wśród najliczniejszych organizacji wyznaniowych wymienić należy: Kościół Prawosławny (156 tys. osób/0,41%), Świadków Jehowy (137 tys. osób/0,36%), Kościół Ewangelicko-Augsburski (70 tys. osób/0,18%) oraz Kościół Greckokatolicki (33 tys. osób/0,09%). W zależności od przyjętej metodologii do mniejszości wyznaniowych zaliczyć można również osoby bezwyznaniowe (2,4%) oraz osoby odmawiające odpowiedzi na pytanie o wyznanie (2,6%).

Na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej działa 15 kościołów i innych związków wyznaniowych, których stosunki z Państwem są uregulowane odrębnymi aktami prawnymi (konkordat, ustawy). Są to kościoły: Katolicki, Autokefaliczny Prawosławny, Ewangelicko-Augsburski, Ewangelicko-Reformowany, Ewangelicko-Metodystyczny, Chrześcijan Baptystów, Adwentystów Dnia Siódmego, Polskokatolicki, Katolicki Mariawitów, Starokatolicki Mariawitów, Zielonoświątkowy, Wschodni Kościół Staroobrzędowy, Muzułmański Związek Religijny, Karaimski Związek Religijny oraz Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich.

Poza wymienionymi wyżej kościołami w Polsce funkcjonuje znaczna liczba mniejszych kościołów i związków wyznaniowych. Na podstawie przepisów ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji prowadzi informatyczny „Rejestr kościołów i innych związków wyznaniowych”. Aktualnie wpisanych jest do niego 191 kościołów i związków wyznaniowych (dział A) oraz 5 organizacji międzykościelnych (dział B).

Podsumowując dane demograficzne dotyczące wyznania (religii) stwierdzić można, iż do mniejszości wyznaniowych (religijnych) należy ok. 4% obywateli RP. W kontekście powyższych danych uprawnione jest stwierdzenie, iż Polska jest państwem bardzo homogenicznym pod względem wyznaniowym.

W prawie międzynarodowym status mniejszości określają zarówno akty prawa wchodzącego w skład powszechnego systemu ochrony praw człowieka (system ONZ) oraz europejskiego systemu ochrony praw człowieka (system Rady Europy).

W pierwszym obszarze wskazać należy przede wszystkim na takie akty prawne jak: Powszechna Deklaracja Praw Człowieka (1948), Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (1966) oraz Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych (1966) zwane razem Międzynarodową Kartą Praw Człowieka. Szczególna

uwagę zwrócić należy na art. 27 MPPOiP, który stanowi, iż „w państwach, w których istnieją mniejszości etniczne, religijne lub językowe, osoby należące do tych mniejszości nie mogą być pozbawione prawa do własnego życia kulturalnego, wyznawania i praktykowania własnej religii oraz posługiwania się własnym językiem wraz z innymi członkami danej grupy”. Na straży realizacji postanowień powyższej konwencji stoi Komitet Praw Człowieka (*Human Rights Committee*).

W drugim obszarze fundamentalne znaczenie odgrywa Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności wraz z protokołami dodatkowymi zwana Europejską Konwencją Praw Człowieka (1950). Jej art. 14 statuuje zakaz dyskryminacji osób należących do mniejszości poprzez stwierdzenie, iż „korzystanie z praw i wolności wymienionych w niniejszej Konwencji powinno być zapewnione bez dyskryminacji wynikającej z takich powodów jak płeć, rasa, kolor skóry, język, religia, przekonania polityczne i inne, pochodzenie narodowe lub społeczne, przynależność do mniejszości narodowej, majątek, urodzenie bądź z jakichkolwiek innych przyczyn”. Na straży realizacji postanowień powyższych konwencji stoi Europejski Trybunał Praw Człowieka (*European Court of Human Rights*).

Ochronie praw wyznaniowych (religijnych) poświęcone są również liczne przepisy Konstytucji RP. W szczególności zwrócić należy uwagę na art. 25 i 53. Ustawa zasadnicza zawiera również ogólne przepisy antydyskryminacyjne – art. 13 i 32.

Status prawny kościołów i związków wyznaniowych określa art. 25 Konstytucji RP. Stanowi on, iż kościoły i inne związki wyznaniowe są równouprawnione (§1). Jednocześnie władze publiczne w Rzeczypospolitej Polskiej zachowują bezstronność w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych, zapewniając swobodę ich wyrażania w życiu publicznym (§2). Podkreślono również, że stosunki między państwem a kościołami i innymi związkami wyznaniowymi są kształtowane na zasadach poszanowania ich autonomii oraz wzajemnej niezależności każdego w swoim zakresie, jak również współdziałania dla dobra człowieka i dobra wspólnego (§3). Stosunki pomiędzy państwem a Kościołem Katolickim określa umowa międzynarodowa zawarta ze Stolicą Apostolską (konkordat) i ustawy (§4). Relacje z innymi związkami wyznaniowym regulują natomiast ustawy uchwalone na podstawie umów zawartych przez Radę Ministrów z ich właściwymi przedstawicielami (§5).

Fundamentalnym prawem każdego obywatela, w tym przedstawiciela mniejszości wyznaniowej, jest wolność religijna, którą gwarantuje art. 53 Konstytucji. Przepis ten zapewnia wolność sumienia i religii (§1). Doprecyzowuje także, iż wolność religii obejmuje

wolność wyznawania lub przyjmowania religii według własnego wyboru oraz jej uzewnętrzniania indywidualnie lub z innymi, publicznie lub prywatnie, poprzez uprawianie kultu, modlitwę, uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie i nauczanie. Ponadto obejmuje posiadanie świątyń i innych miejsc kult oraz prawo osób do korzystania z pomocy religijnej (§2). Przyznaje również rodzicom prawo do zapewnienia dzieciom wychowania i nauczania moralnego i religijnego zgodnie ze swoimi przekonaniem (§3). Uznane przez państwo kościoły i związki wyznaniowe mogą nauczać religii w szkołach, przy czym nie może być naruszona wolność sumienia i religii innych osób (§4). Wolność uzewnętrzniania religii może być ograniczona jedynie w drodze ustawy i tylko wtedy, gdy jest to konieczne do ochrony bezpieczeństwa państwa, porządku publicznego, zdrowia, moralności lub wolności i praw innych osób (§5). Przepis ten podkreśla, iż nikt nie może być zmuszany do uczestniczenia ani do nieuczestniczenia w praktykach religijnych (§6) oraz nikt nie może być obowiązany przez organy władzy publicznej do ujawnienia swojego światopoglądu, przekonań religijnych lub wyznania (§7). Ponadto na gruncie ustawowym problematykę praw mniejszości religijnych regulują przepisy ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania z 17 maja 1989 roku.

Zauważyć również należy, iż Konstytucja RP zawiera przepisy mające zapobiegać dyskryminacji grup mniejszościowych, w tym mniejszości wyznaniowych (religijnych). Za taki należy uznać art. 32 głoszący, iż wszyscy są wobec prawa równi i wszyscy mają prawo do równego traktowania przez władze publiczne (§1). Podkreślono również, że nikt nie może być dyskryminowany w życiu politycznym, społecznym lub gospodarczym z jakiegokolwiek przyczyny (§2).

Równie ważną rolę odgrywa prewencyjny zakaz istnienia partii politycznych i organizacji o charakterze totalitarnym lub rasistowskim. Zgodnie z art. 13 Konstytucji zakazane jest istnienie partii politycznych i innych organizacji odwołujących się w swoich programach do totalitarnych metod i praktyk działania nazizmu, faszyzmu i komunizmu, a także tych, których program lub działalność zakłada lub dopuszcza nienawiść rasową i narodowościową, stosowanie przemocy w celu zdobycia władzy lub wpływu na politykę państwa albo przewiduje utajnienie struktur lub członkostwa.

4. PREWENCJA DYSKRYMINACJI W STOSUNKACH PRACY

Najważniejszym aktem prawnym określającym prawa i obowiązki pracownika jest Kodeks pracy²⁹. W rozdziale II Kodeksu pracy zatytułowanym „Podstawowe zasady prawa pracy” zawarto fundamentalne przepisy prawa pracy. Wśród nich, w art. 11² k.p., wyrażona została zasada równego traktowania pracowników.

Art. 11² Pracownicy mają równe prawa z tytułu jednakowego wypełniania takich samych obowiązków; dotyczy to w szczególności równego traktowania mężczyzn i kobiet w zatrudnieniu.

Z zasady równego traktowania wynika zakaz dyskryminacji w stosunkach pracy określony w art. 11³ k.p.

Art. 11³ Jakakolwiek dyskryminacja w zatrudnieniu, bezpośrednia lub pośrednia, w szczególności ze względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, rasę, religię, narodowość,

²⁹ Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy (Dz. U. 2020, poz. 1320, tekst jednolity ze zm.), dalej przytaczana jako „k.p.”.

przekonania polityczne, przynależność związkową, pochodzenie etniczne, wyznanie, orientację seksualną, zatrudnienie na czas określony lub nieokreślony, zatrudnienie w pełnym lub w niepełnym wymiarze czasu pracy – jest niedopuszczalna.

Warto zwrócić uwagę, iż ustawodawca posłużył się w powyższym przepisie zarówno określeniem „religia” jak i „wyznanie”. Konstrukcję taką uznać jednak można za zbędne *superfluum*.

Dyskryminacja w kontekście stosunku pracy zdefiniowana została w art. 1 Konwencji nr 111 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotyczącej dyskryminacji w zakresie zatrudnienia i wykonywania zawodu³⁰. W świetle tego aktu prawa międzynarodowego pod pojęciem dyskryminacji należy rozumieć wszelkie rozróżnienie, wyłączenie lub uprzywilejowanie oparte na rasie, kolorze skóry, płci, religii, poglądach politycznych, pochodzeniu narodowym lub społecznym, które powoduje zniweczenie albo naruszenie równości szans lub traktowania w zakresie zatrudnienia lub wykonywania zawodu.

W literaturze z zakresu prawa pracy wskazuje się ponadto, że naruszenie obowiązku równego traktowania pracowników przez pracodawcę może przyjmować formę dyskryminacji lub faworyzowania. Dyskryminacja to traktowanie pojedynczego pracownika bądź mniejszości pracowników w mniej korzystny sposób niż ogółu pracowników. Faworyzowanie natomiast to wyróżniające *in plus* traktowanie pojedynczego pracownika lub mniejszości pracowników w porównaniu z ogółem³¹.

Zgodnie z orzecnictwem Sądu Najwyższego pod pojęciem dyskryminacji w stosunkach pracy rozumieć należy: bezprawne pozbawianie lub ograniczanie praw wynikających ze stosunku pracy albo nierównomierne traktowanie pracowników ze względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, narodowość, rasę, przekonania, zwłaszcza polityczne i religijne oraz przynależność związkową lub inne kryteria, a także przyznanie z tych względów niektórym pracownikom mniejszych praw niż te, z których korzystają inni pracownicy znajdujący się w tej samej sytuacji faktycznej i prawnej³².

Za dyskryminację nie można natomiast uznać zakazu uzewnętrzniania symboli religijnych jeżeli jest to uzasadnione przepisami BHP. Przykładowo krzyż noszony na łańcuszku może stanowić zagrożenie dla życia, zdrowia i bezpieczeństwa pracownika pracującego np. przy ruchomej taśmie montażowej. Ograniczenia wolności prezentowania

³⁰ Konwencja nr 111 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca dyskryminacji w zakresie zatrudnienia i wykonywania zawodu przyjęta w Genewie dnia 25 czerwca 1958 r. (Dz. U. 1961, Nr 42, poz. 218).

³¹ H. Szewczyk, *Obowiązek równego traktowania i niedyskryminacji pracowników*, „Monitor Prawniczy” 2002, nr 11, s. 487.

³² Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 10 września 1997 r. (sygn. akt I PKN 246/97), OSNAPiUS 1998, nr 12, poz. 360.

symboli religijnych w środowisku pracy nie mogą być uznane za przypadek pośredniej dyskryminacji ze względu na religię lub przekonania, gdy pozostają we właściwej proporcji ze zgodnym z prawem celem, dla osiągnięcia którego zostały zastosowane³³.

W świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka oceniając czy ograniczenie prawa pracownika do manifestowania swojej wiary poprzez noszenie widocznego symbolu religijnego było zasadne należy rozważyć czy dane ograniczenie było proporcjonalne czyli dokonać analizy relacji pomiędzy potrzebą pracownika do manifestowania swoich przekonań religijnych a zasadnością wprowadzonych przez pracodawcę ograniczeń w tym zakresie³⁴. W sprawie Eweida przeciwko Zjednoczonemu Królestwu skarżącą była pracownicą linii lotniczych British Airways, której przełożeni zabronili noszenia naszyjników z symbolem krzyża w widoczny sposób w miejscu pracy powołując się na politykę wizerunkową firmy.

Również Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej odnosząc się do ograniczania w regulaminie pracy możliwości noszenia symboli religijnych (np. chusty muzułmańskiej), wskazał, że postanowienie takie, zakazujące pracownikom wyrażania poprzez wypowiedzi, ubiór lub w inny sposób swoich przekonań religijnych, światopoglądowych lub politycznych, bez względu na ich charakter, nie stanowi względem pracowników, którzy pragną korzystać z wolności religii i sumienia poprzez widoczne noszenie symbolu lub stroju wynikającego z nakazów religijnych, przejawu bezpośredniej dyskryminacji „ze względu na religię lub przekonania”, o ile owo postanowienie jest stosowane w sposób ogólny i bez rozróżnienia³⁵. Za przejaw dyskryminacji uznaje się również zwolnienie pracownika z uwagi na posiadane przez niego przekonania religijne³⁶.

Zasada niedyskryminacji została podniesiona do rangi jednej z podstawowych zasad prawa pracy. Doprecyzowanie zasad równego traktowania w prawie pracy nastąpiło w przepisach rozdziału IIa Kodeksu pracy zatytułowanego „Równe traktowanie w zatrudnieniu”. W szczególności zwrócić należy uwagę na przepis art. 18^{3a}, który stanowi, iż:

³³ A.M. Świątkowski, *Symboli religijne w środowisku pracy*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2017, nr 8, s. 2-11.

³⁴ G. Sztubarski, *Możliwość rezygnacji z pracy jako gwarancja ochrony wolności religijnej pracownika? Specyfika wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie Eweida i inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu na tle dotychczasowej orzecznictwa strasburskiego*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2019, t. 19, s. 168-172.

³⁵ Wyrok Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej z dnia 13 października 2022 r. (sygn. akt C-344/20), LEX nr 3416919.

³⁶ Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 12 kwietnia 2007 r. (sygn. akt 52435/99), LEX nr 271871.

Art. 18^{3a} § 1. Pracownicy powinni być równo traktowani w zakresie nawiązania i rozwiązania stosunku pracy, warunków zatrudnienia, awansowania oraz dostępu do szkolenia w celu podnoszenia kwalifikacji zawodowych, w szczególności bez względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, rasę, religię, narodowość, przekonania polityczne, przynależność związkową, pochodzenie etniczne, wyznanie, orientację seksualną, zatrudnienie na czas określony lub nieokreślony, zatrudnienie w pełnym lub w niepełnym wymiarze czasu pracy.

Katalog przyczyn dyskryminacji ma charakter otwarty z uwagi na użyty zwrot „w szczególności”. Ustawodawca wskazał jednak wśród wyliczonych przykładowo motywów dyskryminacji również „religię”. Wskazał zatem jednoznacznie, że wyznawana wiara nie może być przyczyną nierównego traktowania w stosunkach pracy³⁷.

Zgodnie z art. 18^{3a} § 3 równe traktowanie w zatrudnieniu oznacza niedyskryminowanie w jakikolwiek sposób, bezpośrednio lub pośrednio. Następnie ustawodawca zdefiniował pojęcia dyskryminacji bezpośredniej i pośredniej w obszarze prawa pracy:

Art. 18^{3a} § 3. Dyskryminowanie bezpośrednio istnieje wtedy, gdy pracownik z jednej lub z kilku przyczyn określonych w § 1 był, jest lub mógłby być traktowany w porównywalnej sytuacji mniej korzystnie niż inni pracownicy.

Art. 18^a § 4. Dyskryminowanie pośrednie istnieje wtedy, gdy na skutek pozornie neutralnego postanowienia, zastosowanego kryterium lub podjętego działania występują lub mogłyby wystąpić niekorzystne dysproporcje albo szczególnie niekorzystna sytuacja w zakresie nawiązania i rozwiązania stosunku pracy, warunków zatrudnienia, awansowania oraz dostępu do szkolenia w celu podnoszenia kwalifikacji zawodowych wobec wszystkich lub znacznej liczby pracowników należących do grupy wyróżnionej ze względu na jedną lub kilka przyczyn określonych w § 1, chyba że postanowienie, kryterium lub działanie jest obiektywnie uzasadnione ze względu na zgodny z prawem cel, który ma być osiągnięty, a środki służące osiągnięciu tego celu są właściwe i konieczne.

W art. 18^{3b} § 1 ustawodawca wskazał, iż zachowaniami naruszającymi zasadę równego traktowania są m.in.: odmowa nawiązania lub rozwiązanie stosunku pracy, niekorzystne ukształtowanie wynagrodzenia za pracę lub innych warunków zatrudnienia albo pominięcie przy awansowaniu lub przyznawaniu innych świadczeń związanych z pracą, pominięcie przy typowaniu do udziału w szkoleniach podnoszących kwalifikacje zawodowe.

³⁷ Z. Góral, M. Kuba, *Kodeks pracy oraz inne ustawy z zakresu prawa pracy*, [w:] Z. Góral, M. Kuba, *Zakaz dyskryminacji w zatrudnieniu pracowniczym*, Warszawa 2017, LEX.

Wyjątek od zakazu naruszania reguły równego traktowania w zatrudnieniu przewiduje art. 18^{3b} § 4, który stanowi:

Art. 18^{3b} § 4. Nie stanowi naruszenia zasady równego traktowania ograniczanie przez kościoły i inne związki wyznaniowe, a także organizacje, których etyka opiera się na religii, wyznaniu lub światopoglądzie, dostępu do zatrudnienia, ze względu na religię, wyznanie lub światopogląd jeżeli rodzaj lub charakter wykonywania działalności przez kościoły i inne związki wyznaniowe, a także organizacje powoduje, że religia, wyznanie lub światopogląd są rzeczywistym i decydującym wymaganie zawodowym stawianym pracownikowi, proporcjonalnym do osiągnięcia zgodnego z prawem celu zróżnicowania sytuacji tej osoby; dotyczy to również wymagania od zatrudnionych działania w dobrej wierze i lojalności wobec etyki kościoła, innego związku wyznaniowego oraz organizacji, których etyka opiera się na religii, wyznaniu lub światopoglądzie.

Nie dochodzi zatem do dyskryminacji pracownika jeżeli z uwagi na specyficzną wykonywaną działalność pracodawca, jakim jest kościół lub związek wyznaniowy, ogranicza dostęp do zatrudnienia jeżeli religia, wyznanie lub światopogląd stanowią rzeczywiste i decydujące wymaganie zawodowe stawiane pracownikowi zatrudnianemu. Dostęp do zatrudnienia może być zatem uzależniony od przesłanek natury religijnej i etycznej. Wskazane powyżej podmioty mają prawo różnicować sytuację kandydatów do pracy z uwagi na określone wymogi zawodowe, które dotyczą sfery religii, wyznania i światopoglądu, jeżeli to wynika z rodzaju lub charakteru prowadzonej działalności. Praktyczny przykład różnicowania sytuacji pracownika podaje S. Kryczka: „Będący pod patronatem kościoła sklep z dewocjonaliami ogłosił nabór na sprzedawcę. Jedną z osób ubiegających się o zatrudnienie była osoba o odmiennej orientacji seksualnej, szczególnie mocno eksponująca swoją odrębność. Z uwagi na fakt, iż wizerunek tego kandydata, w opinii podmiotu zatrudniającego nie odpowiadał standardom etycznym i światopoglądowym głoszonym przez kościół i współpracujące z nim instytucje odmówiono zatrudnienia kandydata o odmiennej orientacji seksualnej”³⁸.

A zatem kościół lub związek wyznaniowy może wśród stawianych kandydatom na pracownika wymagań stosować kryterium wyznawanej religii, gdy jest to konieczne dla zachowania tożsamości wiary, np. w przypadku pracy w szkołach wyznaniowych, wśród warunków stawianych kandydatowi na katechetę³⁹.

³⁸ S. Kryczka, *Różnicowanie sytuacji pracowników w zatrudnieniu - dopuszczalność*, Warszawa 2019, LEX.

³⁹ J. Cíborowski, *Kontratyp od zasady równego traktowania w zatrudnieniu w podmiotach o charakterze wyznaniowym*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2010, nr 4, s. 26.

Potwierdza to również orzecznictwo Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej. W przypadku niektórych zawodów lub zakładów pracy wymagane lub przynajmniej wskazane jest, aby pracownik był określonego wyznania. W świetle charakteru danej działalności zawodowej lub kontekstu, w jakim jest ona wykonywana, religia lub przekonania stanowią podstawowy, zgodny z prawem i uzasadniony wymóg zawodowy w świetle etyki danego Kościoła lub danej organizacji⁴⁰. Zgodność z prawem odmiennego traktowania pracownika ze względu na religię lub przekonania jest uzależniona od istnienia obiektywnie weryfikowalnego bezpośredniego związku między wymogiem zawodowym wprowadzonym przez pracodawcę a daną działalnością⁴¹.

Ustawodawca określił również konsekwencje naruszenia zasady równego traktowania w zatrudnieniu:

Art. 18^{3d}. Osoba, wobec której pracodawca naruszył zasadę równego traktowania w zatrudnieniu, ma prawo do odszkodowania w wysokości nie niższej niż minimalne wynagrodzenie za pracę, ustalone na podstawie odrębnych przepisów.

Przesłankami odpowiedzialności odszkodowawczej są w tym przypadku: wystąpienie szkody, stwierdzenie naruszenia zasady równego traktowania oraz związek przyczynowy.

W kontekście dyskryminacji na tle przynależności wyznaniowej warto również zwrócić uwagę na przepis art. 100 k.p. określający obowiązki pracownika.

Art. 100 § 1. Pracownik jest obowiązany wykonywać pracę sumiennie i starannie oraz stosować się do poleceń przełożonych, które dotyczą pracy, jeżeli nie są one sprzeczne z przepisami prawa lub umową o pracę.

Pracownik może zatem odmówić wykonania danej czynności i nie zastosować się do polecenia przełożonego sprzecznego z jego etyką religijną tylko w sytuacji czynności prawnie zabronionych. W związku z powyższym w literaturze przedmiotu postuluje się wprowadzenie do Kodeksu pracy normy prawnej zezwalającej na odwołanie się do klauzuli sumienia⁴².

Jednym z podstawowych obowiązków pracodawcy wynikających z przepisów Kodeksu pracy jest natomiast przeciwdziałanie dyskryminacji.

*Art. 94 pkt 2b Pracodawca jest obowiązany w szczególności:
przeciwdziałać dyskryminacji w zatrudnieniu, w szczególności ze względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, rasę, religię, narodowość, przekonania polityczne, przynależność*

⁴⁰ Wyrok Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej z dnia 11 września 2018 r. (sygn. akt C-68/17), LEX nr 2600224.

⁴¹ Wyrok Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej z dnia 17 kwietnia 2018 r. (sygn. akt C-414), LEX nr 2476520.

⁴² M. Mielczarek, *Realizacja wolności religijnej w zatrudnieniu pracowniczym*, Warszawa 2013, s. 175.

związkową, pochodzenie etniczne, wyznanie, orientację seksualną, a także ze względu na zatrudnienie na czas określony lub nieokreślony albo w pełnym lub w niepełnym wymiarze czasu pracy.

Pracodawca ma również obowiązki informacyjne związane z zasadą równego traktowania.

Art. 94¹. Pracodawca udostępnia pracownikom tekst przepisów dotyczących równego traktowania w zatrudnieniu w formie pisemnej informacji rozpowszechnionej na terenie zakładu pracy lub zapewnia pracownikom dostęp do tych przepisów w inny sposób przyjęty u danego pracodawcy.

Dyskryminacja może stanowić przesłankę stwierdzenia ciężkiego naruszenia podstawowych obowiązków pracodawcy wobec pracownika. Zgodnie z art. 55 § 1¹ k.p. pracownik może wówczas rozwiązać umowę o pracę bez wypowiedzenia. Przysługuje mu wówczas odszkodowanie w wysokości wynagrodzenia za okres wypowiedzenia, a w przypadku rozwiązania umowy o pracę zawartej na czas określony odszkodowanie przysługuje w wysokości wynagrodzenia za czas, do którego umowa miała trwać, nie więcej jednak niż za okres wypowiedzenia.

Do kwestii niedyskryminacji w stosunkach pracy odnosi się nie tylko Kodeks pracy lecz również inne akty prawne z zakresu prawa pracy. Wskazać należy tutaj m.in. art. 2a ustawy o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy⁴³.

Art. 2a. Przepisy ustawy chronią przestrzeganie zasady równego traktowania w dostępie i korzystaniu z usług rynku pracy oraz instrumentów rynku pracy bez względu na płeć, rasę, pochodzenie etniczne, narodowość, religię, wyznanie, światopogląd, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną.

Doprecyzowanie powyższej zasady następuje w następujących przepisach omawianej ustawy: art. 10 ust. 5 (ustalenie przez wojewodę kryteriów wydawania zezwoleń na pracę cudzoziemców), art. 19c (Zakaz dyskryminacji w zakresie działalności agencji zatrudnienia), art. 36 ust. 4 (obowiązek udzielania pomocy wszystkim bezrobotnym i poszukującym pracy), art. 36 ust. 5e (zakaz przyjmowania przez powiatowy urząd pracy oferty pracodawcy, który zawarł w ofercie pracy wymagania naruszające zasadę równego traktowania w zatrudnieniu), art. 36a ust. 3 (pośrednictwo pracy w ramach sieci EURES), art. 28 ust. 2 pkt 3 (poradnictwo zawodowe realizowane zgodnie z zasadami równości), art. 40 ust. 6 (zasada równości przy

⁴³ Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Dz. U. 2021, poz. 1100, tekst jednolity ze zm.).

kierowaniu bezrobotnego na szkolenie), art. 121 ust. 3 (nieprzestrzeganie zasady zakazu dyskryminacji przy prowadzeniu agencji zatrudnienia).

Podkreślenia wymaga, iż świadczenie pracy w ujęciu socjologicznym i ekonomicznym może odbywać się nie tylko na podstawie umów prawa pracy (umowa o pracę, powołanie, wybór, mianowanie lub spółdzielcza umowa o pracę) lecz również na podstawie umów cywilnoprawnych (umowa o dzieło, umowa zlecenia). Ustawa antydyskryminacyjna uzupełniła ustawodawstwo polskie o przepisy ustanawiające ochronę również na rzecz podmiotów doświadczających nierównego traktowania w stosunkach prawnych funkcjonujących poza reżimem prawa pracy, także w sytuacjach gdy obowiązkiem tych podmiotów było świadczenie pracy (art. 1 w zw. z art. 4 pkt 2 ustawy antydyskryminacyjnej). Z uwagi na występujące w ustawie antydyskryminacyjnej odesłanie do przepisów k.c. (art. 13 ust. 2 ustawy antydyskryminacyjnej) zastosowanie znajdą przepisy dotyczące odpowiedzialności odszkodowawczej, zarówno dotyczące odpowiedzialności odszkodowawczej *ex contractu* (np. nierówne traktowanie w czasie zatrudnienia) jak i *ex delicto* (np. nierówne traktowanie na etapie negocjacji umowy). Zasada niedyskryminacji ma charakter autonomiczny, a co za tym idzie stanowi uzupełnienie stosunku cywilnoprawnego (zobowiązaniowego) zobowiązując podmiot zatrudniający do jej przestrzegania. Naruszenie zasady równego traktowania przez podmiot zatrudniający każdorazowo stanowić będzie zatem delikt w zatrudnieniu lub w negocjowaniu⁴⁴. Ustawa antydyskryminacyjna znajduje zatem zastosowanie do form świadczenia pracy, które nie są objęte działaniem przepisów Kodeksu pracy.

W nawiązaniu do przepisów prawa karnego uznać można, iż naruszanie praw pracowniczych poprzez takie zachowanie się sprawcy, które ogranicza daną osobę w przysługujących jej prawach związanych z różnymi dziedzinami życia społecznego, w szczególności życia zawodowego np. ograniczenie prawa do pracy przez zwolnienie z pracy ze względu na przekonania religijne może być uznane za przestępstwo z art. 194 Kodeksu karnego. Przestępstwa tego może dopuścić się zarówno współpracownik, jak i pracodawca w stosunku do osoby zatrudnionej. Bezprawne zachowania mogą polegać np. na odmowie przyjęcia do pracy ze względów wyznaniowych lub bezwyznaniowości, nierównym traktowaniu osób zatrudnionych, ograniczaniu dostępu do urzędów publicznych. Dyskryminacja dotyczyć może w szczególności nierównego traktowania przy przyjmowaniu do pracy i kształtowaniu warunków pracy. Do popełnienia przestępstwa może dojść zarówno

⁴⁴ M. Barzycka-Banaszczyk, *Dyskryminacja (nierówne traktowanie) w stosunkach cywilnoprawnych*, „Prawo i Zabezpieczenie Społeczne” 2019, nr 1, s. 6-16.

w formie działania (np. zwolnienie z pracy) jak i zaniechania (np. nieawansowanie danej osoby pomimo spełnienia przez nią przesłanek awansu)⁴⁵.

Omówione powyżej przepisy Kodeksu pracy pełnią rolę prewencyjną w zakresie zjawiska dyskryminacji na tle przynależności wyznaniowej w stosunkach pracy. Religia lub wyznanie pracownika nie może być w żadnym przypadku przyczyną jego nierównego (dyskryminacyjnego) traktowania. Z praktycznego punktu widzenia należy jednak wyraźnie odróżnić subiektywne uczucie nierównego traktowania przez pracodawcę od obiektywnych prawnych kategorii dyskryminacji⁴⁶.

⁴⁵ H. Szewczyk, *Wolność sumienia i religii w stosunkach zatrudnienia*, „Studia z zakresu prawa pracy i polityki społecznej” 2006, nr 1, s. 21-41.

⁴⁶ A. Anczyk, *Dyskryminacja religijna w miejscu pracy w Polsce – zarys zagadnienia*, [w:] E. Anczyk, K. Kuźniewski, M. Warchał (red.), *Dialog społeczny w miejscu pracy: aspekty psychologiczne i prawne*, Katowice 2014, s. 160-161.

5. PREWENCJA DYSKRYMINACJI W DZIAŁALNOŚCI GOSPODARCZEJ

Działalność gospodarcza i obrót gospodarczy w systemie wolnorynkowym *prima facie* wydaje się być obszarem wyznaniowo i światopoglądowo neutralnym. Współczesne relacje gospodarcze kształtuje jednak nie tylko „niewidzialna ręka rynku” lecz również przepisy, które mogą stanowić naruszenie konstytucyjnych praw oraz gwarancji wolności sumienia i wyznania⁴⁷.

Jednym z aktów prawnych ugruntowujących tradycję tolerancji i wolności religijnej w Polsce jest ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania⁴⁸, która w art. 1 ust. 3 stanowi:

Art. 1 ust. 3. Obywatele wierzący wszystkich wyznań oraz niewierzący mają równe prawa w życiu państwowym, politycznym, gospodarczym, społecznym i kulturalnym.

⁴⁷ K. Koźmiński, *O wolność wyznawania religii we współczesnym świecie. Przeciwdziałanie przyczynom dyskryminacji i pomoc prześladowanym na przykładzie chrześcijan*, Warszawa 2019, s. 4.

⁴⁸ Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (Dz. U. 2017, poz. 1153, tekst jednolity).

Powyższy przepis statuuje zatem zakaz dyskryminacji w obrocie gospodarczym z uwagi na przynależność religijną. Wyznanie lub bezwyznaniowość nie może być przyczyną ograniczania obywateli w prawach na obszarze życia gospodarczego.

Fundamentalnym aktem prawnym regulującym problematykę prowadzenia działalności gospodarczej jest Prawo przedsiębiorców⁴⁹. W jej preambule ustawodawca stwierdził, iż:

Kierując się konstytucyjną zasadą wolności działalności gospodarczej, a także innymi zasadami konstytucyjnymi mającymi znaczenie dla przedsiębiorców i wykonywanej przez nich działalności gospodarczej, w tym zasadami praworządności, pewności prawa, niedyskryminacji oraz zrównoważonego rozwoju (...).

Wprawdzie preambuła sama w sobie nie rodzi skutków prawnych dla adresatów danego aktu prawnego lecz nie jest pozbawiona sensu normatywnego. Jest ona istotną częścią aktu prawnego i powinna być brana pod uwagę przy wykładni aktu prawnego. Już zatem w preambule do Prawa przedsiębiorców ustawodawca zaznacza, że prawa przedsiębiorców gwarantuje konstytucyjna zasada niedyskryminacji. Ponieważ brak jest dalszego doprecyzowania przyjęć należy, iż pojęciem tym objąć należy również niedyskryminację z uwagi na przynależność religijną.

Kolejnym aktem prawnym zawierającym przepisy antydyskryminacyjne jest Ustawa o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania⁵⁰. Jak wskazuje jej art. 1 określający zakres przedmiotowy regulacji:

Art. 1. Ustawa określa obszary i sposoby przeciwdziałania naruszeniom zasady równego traktowania ze względu na płeć, rasę, pochodzenie etniczne, narodowość, religię, wyznanie, światopogląd, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną oraz organy właściwe w tym zakresie.

Natomiast w art. 4 określony został zakres stosowania ustawy:

Art. 4 Ustawę stosuje się w zakresie:

2) warunków podejmowania i wykonywania działalności gospodarczej lub zawodowej, w tym w szczególności w ramach stosunku pracy albo pracy na podstawie umowy cywilnoprawnej;

Omawiana ustawa określa zasady równego traktowania oraz środki prawne dla jej ochrony. Głównym środkiem prewencji dyskryminacji, w tym z uwagi na przynależność

⁴⁹ Ustawa z dnia 6 marca 2018 r. Prawo przedsiębiorców (Dz. U. 2021, poz. 162, tekst jednolity ze zm.).

⁵⁰ Ustawa z dnia 3 grudnia 2010 r. o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania (Dz. U. 2020, poz. 2156, tekst jednolity), dalej przytaczana jako „ustawa antydyskryminacyjna”.

wyznaniową jest prawo do odszkodowania przysługujące każdemu, wobec kogo zasada równego traktowania została naruszona. W kwestii przyznawania odszkodowań ustawa odsyła do postanowień Kodeksu cywilnego⁵¹ oraz Kodeksu postępowania cywilnego⁵².

Jedną z form dyskryminacji w obszarze obrotu gospodarczego jest odmowa świadczenia usługi. Zachowania takie spenalizowane są na gruncie art. 138 Kodeksu wykroczeń⁵³, który stanowi:

Art. 138. Kto, zajmując się zawodowo świadczeniem usług, żąda i pobiera za świadczenie zapłatę wyższą od obowiązującej albo umyślnie bez uzasadnionej przyczyny odmawia świadczenia, do którego jest obowiązany, podlega karze grzywny.

Wykroczenia są czynami karalnymi o relatywnie niskiej szkodliwości społecznej więc rzadko wywołują rozgłos wśród opinii publicznej, polityków lub doktryny prawniczej. Wykroczenie z art. 138 k.w. ujawnia natomiast konfliktu fundamentalnych zasad porządku demokratycznego państwa prawa, tj. wolności gospodarczej, wolności sumienia i wyznania oraz zasady równego traktowania.

Jedną z głośniejszych medialnie spraw ukazujących złożoność powyższego konfliktu była sprawa łódzkiego drukarza, który odmówił wydruku materiałów promujących ideologię LGBT⁵⁴. Kazus ten spotkał się również z diametralnie odmiennymi ocenami prawnymi⁵⁵.

Analogiczne przykłady spraw, w których sądy musiały rozstrzygać czy odmowa świadczenia usługi przez osobę powołującą się na swoje przekonania wyznaniowe lub światopoglądowe odnaleźć można również w orzecznictwie sądów m.in.: Irlandii Północnej⁵⁶, Wielkiej Brytanii⁵⁷, Kanadzie⁵⁸, USA⁵⁹.

⁵¹ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (Dz. U. 2020, poz. 1740, tekst jednolity ze zm.), dalej przytaczana jako „k.c.”.

⁵² Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. 2021, poz. 1805, tekst jednolity ze zm.), dalej przytaczana jako „k.p.c.”.

⁵³ Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. Kodeks wykroczeń (Dz. U. 2021, poz. 2008, tekst jednolity ze zm.), dalej przytaczana jako „k.w.”.

⁵⁴ W tej sprawie zapadły następujące orzeczenia: wyrok Sądu Rejonowego dla Łodzi-Śródmieścia z dnia 31 marca 2017 r. (sygn. akt VII W 1640/16), wyrok Sądu Okręgowego w Łodzi z dnia 26 maja 2017 r. (sygn. akt V Ka 557/17), postanowienie Sądu Najwyższego z Sądu Najwyższego z dnia 14 czerwca 2018 r. (sygn. akt III KK 333/17) oraz wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 26 czerwca 2019 r. (sygn. akt K 16/17).

⁵⁵ Por. M. Iwański, *Odpowiedzialność za odmowę świadczenia usługi (art. 138 Kodeksu wykroczeń) na tle kolizji zasad konstytucyjnych. Rozważania na kanwie kazusu łódzkiego drukarza o styku prawa karnego sensu largo oraz prawa konstytucyjnego*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2019, z. 2, s. 7-54 oraz W. Ciszewski, *Czy wolność uprawnia do dyskryminowania? Rozważania teoretycznoprawne na kanwie sprawy drukarza z Łodzi*, „Forum Prawnicze” 2017, nr 5, s. 36-52.

⁵⁶ Sprawa *Lee v. Ashers Baking Company Ltd and others* (2018).

⁵⁷ Sprawa *Bull and Bull v. Hall and Preddy* (2013); sprawa *Black and Morgan v. Wilkinson* (2013).

⁵⁸ Sprawa *Ontario Human Rights Commission v. Brockie* (2002).

⁵⁹ Sprawa *Little Sisters of the Poor v. Commonwealth of Pennsylvania* (2020), sprawa *Masterpiece Cakeshop, Ltd. v. Colorado Civil Rights Commission* (2018); sprawa *Burwell v. Hobby Lobby Stores, Inc.* (2014); sprawa *Lexington-Fayette Urban County Human Rights Commission v. Hands-On Originals* (2015); sprawa *Elane*

Jak słusznie zauważa się w kontekście powyższych orzeczeń przepisy, które mają chronić jedną grupę społeczną przed dyskryminacją (społeczność LGBT) mogą jednocześnie prowadzić do dyskryminacji innej grupy (społeczność osób wierzących). Ponadto instrumentalne wykorzystanie przepisów antidyskryminacyjnych może mieć na celu wyeliminowanie danego podmiotu gospodarczego z rynku poprzez jego stygmatyzację (zarzut nietolerancji) oraz obciążenie ekonomiczne (kosztowne postępowania sądowe)⁶⁰.

Jak wskazuje się w literaturze zasada niedyskryminacji nie obowiązuje wyłącznie w relacji wertykalnej (państwo-jednostka), lecz również w relacji horyzontalnej (jednostka-jednostka). Ponadto ochrona przewidziana przez art. 138 k.w. nie ogranicza się jedynie do osób fizycznych lecz obejmuje również osoby prawne oraz jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej, którym ustawa przyznaje zdolność prawną⁶¹.

Interesującym obszarem kolizji zasad religijnych z zasadami wykonywania działalności gospodarczej są rozwiązania prawne dotyczące tzw. uboju rytualnego. Wyważenia wymaga prawo wyznawców judaizmu do produkcji żywności koshernej lub wyznawców islamu do produkcji żywności halal w kontekście dobrostanu i praw zwierząt. W świetle obowiązującego stanu prawnego ubój rytualny jest w Polsce legalny i nie wypełnia znamion przestępstwa znęcania się nad zwierzętami z art. 35 ustawy o ochronie zwierząt⁶². Podjęta w 2017 roku próba ograniczenia uboju rytualnego jedynie do celów wyznawców mieszkających w Polsce, a nie na eksport, nie powiodła się na skutek protestów rolników⁶³. Również Trybunał Konstytucyjny uznaje praktykę uboju rytualnego za element wolności religijnej chronionej konstytucyjnie⁶⁴.

Kolejnym problemem na styku relacji gospodarczych (biznesowych) z wartościami religijnymi jest kwestia odmowy dostępu do mediów, w szczególności cyfrowych (Internet) lub cenzury umieszczanych w nich treści o charakterze religijnym. Jako przykłady tego typu postępowania międzynarodowych korporacji medialnych (Facebook, Twitter/X, YouTube, Netflix, Google, Amazon) można wymienić m.in.:

Photography, LLC, v. Vanessa Willock (2013). Obszerną analizę orzeczeń sądów amerykańskich przedstawiono w: W. Kudła, *Wrogość wobec religii. Ostrzeżenia ze strony Sądu Najwyższego USA*, Kraków 2018 oraz W. Kudła, *Freedom of Religion: American Style – Between Overt Neutrality and Masked Hostility*, [w:] G. Blicharz, M.A. Vanney, P. Roszak (red.), *The Battle for Religious Freedom. Jurisprudence and Axiology*, Warszawa 2020, s. 159-198.

⁶⁰ K. Koźmiński, *op. cit.*, s. 4.

⁶¹ J. Kulesza, *Glosa do wyroku Sądu Okręgowego w Łodzi z 26.05.2017 r., V Ka 557/17*, „Państwo i Prawo” 2018, nr 1, s. 136-137.

⁶² Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ochronie zwierząt (Dz. U. 2023, poz. 1580, tekst jednolity).

⁶³ A. Skóra, *Religious slaughter of animals in light of the EU and in the Polish law*, „Studia Prawnoustrojowe” 2019, nr 43, s. 283-294.

⁶⁴ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 10 grudnia 2014 r. (sygn. akt K 52/13).

- Przeszkody w dystrybucji filmów o treściach religijnych (np. „Nieplanowane”, „Gosnell: The Trial of America’s Biggest Serial Killer”, „Pasja”, „Cristiada”).
- Blokady kont na portalach społecznościowych firm i organizacji głoszących poglądy religijne (np. organizacje pro-life).
- Usuwanie treści o charakterze religijnym pod pozorem walki z mową nienawiści (np. wypowiedzi o społeczności LGBTQ).

Patologię tą określa się w literaturze mianem „miękkiej dyskryminacji” przejawiającej się bojkotem medialnym twórczości o charakterze religijnym⁶⁵.

Zjawiskiem, które może wystąpić zarówno w obszarze działalności gospodarczej jak i stosunków pracy jest powoływanie się na sprzeciw sumienia/klauzulę sumienia⁶⁶. Pod pojęciem tym rozumieć należy „prawo do postępowania zgodnie z własnym sumieniem, a w konsekwencji także wolność od przymusu postępowania wbrew własnemu sumieniu”⁶⁷. Prawne ramy klauzuli sumienia nadał Trybunał Konstytucyjny w wyroku z dnia 7 października 2015 roku dotyczącym prawa do odmowy wykonania świadczenia zdrowotnego niezgodnego z sumieniem⁶⁸. Jednym z głośniejszych przykładów powołania się na klauzulę sumienia była sprawa Bogdana Chazana, profesora ginekologii i położnictwa oraz lekarza, który odmówił wykonania legalnej aborcji oraz wskazania pacjentce miejsca gdzie mogłaby taki zabieg wykonać.

W literaturze przedmiotu wskazuje się, że źródłem sprzeciwu sumienia jest prawo człowieka do wolności sumienia i wyznania. Jednocześnie podkreśla się, iż wykonywany zawód nie może być przesłanką zróżnicowania dostępu do prawnej ochrony sprzeciwu sumienia. Byłoby to bowiem dyskryminujące i stanowiło naruszenie zasady równouprawnienia⁶⁹. Niektórzy autorzy postulują również wprowadzenie klauzuli sumienia w działalności gospodarczej tak aby pozwalałaby odmówić świadczenia usługi lub realizacji ich w alternatywny sposób, gdy jego wykonanie wywołuje konflikt sumienia przedsiębiorcy lub osoby fizycznej zarządzającej przedsiębiorstwem⁷⁰.

⁶⁵ K. Koźmiński, *op. cit.*, s. 17-21.

⁶⁶ O klauzuli sumienia można mówić gdy istnieje konkretny przepis ustawy, który daje prawo do powołania się na sprzeciw sumienia. W pozostałych przypadkach powinno się mówić raczej tylko o sprzeciwie sumienia. W praktyce jednak oba pojęcia funkcjonują w literaturze i orzecznictwie zamiennie.

⁶⁷ P. Stanisławski, *Klauzula sumienia*, [w:] A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisławski, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2011, s. 104.

⁶⁸ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 7 października 2015 r. (sygn. akt K 12/14).

⁶⁹ M. Skwarzyński, *Korzystanie ze sprzeciwu sumienia w kontekście zasady równouprawnienia i kryterium zawodu*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2016, t. 19, s. 67.

⁷⁰ K. Koźmiński, *op. cit.*, s. 26.

W świetle powyższych wywodów stwierdzić można, iż w obszarze działalności gospodarczej aby dana regulacja prawna pozostawała w zgodzie z konstytucyjną zasadą równego traktowania (niedyskryminacji) spełniony musi być test proporcjonalności pomiędzy ochroną praw mniejszości z jednej strony, a wolnością gospodarczą oraz wolnością sumienia i wyznania z drugiej strony. Wolność sumienia i wyznania nie jest zagrożeniem dla funkcjonowania społeczeństwa opartego na zasadzie równości. Jednocześnie prawa mniejszości i mechanizmy antydyskryminacyjne nie powinny być wykorzystywane do ograniczania wolności sumienia i wyznania oraz wypaczania zasad wolnego obrotu gospodarczego.

W przypadkach dyskryminacji w działalności gospodarczej wsparcia można szukać u Rzecznik Praw Obywatelskich⁷¹, Rzecznika Małych i Średnich Przedsiębiorców⁷², Państwowej Inspekcji Pracy⁷³ czy rzecznika konsumentów⁷⁴.

⁷¹ Ustawa z dnia 15 lipca 1987 r. o Rzeczniku Praw Obywatelskich (Dz. U. 2023, poz. 1058, tekst jednolity).

⁷² Ustawa z dnia 6 marca 2018 r. o Rzeczniku Małych i Średnich Przedsiębiorców (Dz. U. 2023, poz. 1668, tekst jednolity).

⁷³ Ustawa z dnia 13 kwietnia 2007 r. o Państwowej Inspekcji Pracy (Dz. U. 2022, poz. 1614, tekst jednolity ze zm.).

⁷⁴ Ustawa z dnia 16 lutego 2007 r. o ochronie konkurencji i konsumentów (Dz. U. 2023, poz. 1689, tekst jednolity ze zm.).

6. PREWENCJA DYSKRYMINACJI W EDUKACJI

Funkcjonowanie systemu edukacji w Polsce opiera się na ustawie Prawo oświatowe⁷⁵ oraz ustawie Karta Nauczyciela⁷⁶.

Prawo oświatowe odnosi się do kwestii przynależności wyznaniowej jedynie w kontekście przepisów o ochronie danych osobowych. Pełna treść tego przepisu brzmi:

Art. 30a. 1. Inne formy wychowania przedszkolnego, szkoły, placówki, organy prowadzące szkoły lub placówki, organy sprawujące nadzór pedagogiczny oraz inne podmioty realizujące zadania i obowiązki określone w ustawie przetwarzają dane osobowe w zakresie niezbędnym dla realizacji zadań i obowiązków wynikających z tych przepisów.

2. Nauczyciele oraz inne osoby pełniące funkcje lub wykonujące pracę w podmiotach, o których mowa w ust. 1, są obowiązani do zachowania w poufności informacji uzyskanych w związku z pełnioną funkcją lub wykonywaną pracą, dotyczących zdrowia, potrzeb rozwojowych i edukacyjnych, możliwości psychofizycznych, seksualności, orientacji

⁷⁵ Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe (Dz. U. 2021, poz. 1082, tekst jednolity).

⁷⁶ Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 r. Karta Nauczyciela (Dz. U. 2021, poz. 1762, tekst jednolity).

seksualnej, pochodzenia rasowego lub etnicznego, poglądów politycznych, przekonań religijnych lub światopoglądowych uczniów.

3. Przepisu ust. 2 nie stosuje się:

- 1) w przypadku zagrożenia zdrowia ucznia;
- 2) jeżeli uczeń, a w przypadku ucznia niepełnoletniego jego rodzic, wyrazi zgodę na ujawnienie określonych informacji;
- 3) w przypadku gdy przewidują to przepisy szczególne.

Powyższy przepis upoważnia podmioty systemu oświaty do przetwarzania danych osobowych uczniów (art. 30a ust. 1). Zobowiązuje on także nauczycieli oraz inne osoby zatrudnione w systemie oświaty do zachowania poufności informacji dotyczących m.in. przekonań religijnych uczniów (art. 30a ust. 2). Jednocześnie ustawodawca przewiduje wyjątki od powyższej zasady. Ujawnienie powyższych informacji możliwe jest na wypadek zagrożenia zdrowia ucznia, za zgodą rodzica lub pełnoletniego ucznia albo gdy inne przepisy tak stanowią (art. 30a ust. 3).

Szczególnie istotny jest ust. 2 powyższego przepisu ponieważ ustanawia on obowiązek zachowania w poufności „informacji uzyskanych w związku z pełnioną funkcją lub wykonywaną pracą”, które należą do tzw. danych szczególnej kategorii (danych wrażliwych).

Zasady ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych określa Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 (ogólne rozporządzenie o ochronie danych – RODO)⁷⁷.

Na podstawie art. 9 ust. 1 RODO zabrania się przetwarzania danych osobowych ujawniających pochodzenie rasowe lub etniczne, poglądy polityczne, przekonania religijne lub światopoglądowe, przynależność do związków zawodowych oraz przetwarzania danych genetycznych, danych biometrycznych w celu jednoznacznego zidentyfikowania osoby fizycznej lub danych dotyczących zdrowia, seksualności lub orientacji seksualnej tej osoby.

W związku z powyższym obowiązek ochrony danych osobowych uczniów spoczywa na wszystkich osobach przetwarzających dane osobowe w związku z wykonywaniem zadań oświatowych. Przetwarzanie danych osobowych uczniów ujawniających przekonania religijne jest zakazane. Tego typu dane wrażliwe muszą pozostać poufne. Tym bardziej ujawnianie (upublicznianie) danych wrażliwych jest zabronione i pociągać może za sobą

⁷⁷ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych) (Dz. Urz. UE L 119/1 z 4.5.2016 r.).

odpowiedzialność prawną (administracyjną, cywilną, a nawet karną). Osoba, która nie może legalnie przetwarzać danych osobowych, tym bardziej nie może ich ujawniać (*argumentum a minori ad maius*)⁷⁸.

Prawo oświatowe przewiduje również, iż statuty szkół powinny zawierać postanowienia co do celów i zdań szkoły w zakresie umożliwienia uczniom podtrzymywania poczucia tożsamości religijnej (art. 98 ust. 1 pkt. 4). Analogiczny w treści przepis dotyczy statutów przedszkoli (art. 102 ust. 1 pkt 3). Formami działalności dydaktyczno-wychowawczej szkoły jest zatem również religia, zajęcia umożliwiające uczniom podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej, językowej i religijnej oraz wychowanie do życia w rodzinie⁷⁹.

Powyższe przepisy Prawa oświatowego mają na celu prewencję dyskryminacji uczniów na tle przynależności wyznaniowej. Uczeń ma prawo do zachowania swoich przekonań religijnych w tajemnicy. Bezprawne ujawnienie takich informacji mogłoby bowiem narazić go na negatywne konsekwencje społeczne. Ponadto instytucje systemu oświaty są zobligowane do zagwarantowania swoim podopiecznym możliwości kultywowania swojej religii w ramach prowadzonych zajęć dydaktyczno-wychowawczych.

Nauczycieli przed dyskryminacją na tle przynależności wyznaniowej chronią natomiast przepisy Karty Nauczyciela. W szczególności relewantny jest przepis art. 6a, który brzmi następująco (fragment):

Art. 6a. 1. Praca nauczyciela, z wyjątkiem pracy nauczyciela stażysty, podlega ocenie (...)

1g. Na ocenę pracy nauczyciela i dyrektora szkoły nie mogą mieć wpływu jego przekonania religijne i poglądy polityczne, a także odmowa wykonania przez niego polecenia służbowego, gdy odmowa taka wynikała z uzasadnionego przekonania, że wydane polecenie było sprzeczne z dobrem ucznia albo dobrem publicznym.

Uregulowana w art. 6a ocena ma charakter okresowy. Wykonuje się ją co do zasady co pięć lat. Kryterium oceny jest stopień realizacji przez nauczyciela powierzonych mu obowiązków zawodowych. Kwalifikacji w tym zakresie dokonuje dyrektor szkoły. Z uwagi na jedynie hasłowo określone rodzaje obowiązków, wartościowanie dokonywane przez dyrektora posiada, z natury rzeczy, właściwości subiektywne. W celu zrównoważenia tego

⁷⁸ M. Pilich, [w:] A. Olszewski, M. Pilich, *Prawo oświatowe. Komentarz*, wyd. II, Warszawa 2021, LEX.

⁷⁹ A. Balicki, M. Pyter, *Prawo oświatowe. Komentarz*, Warszawa 2017, Legalis.

spojrzenia ustawodawca zastrzegł, że na ocenę nie mogą mieć wpływu przekonania religijne⁸⁰.

Przepis ten koresponduje z zagwarantowaną konstytucyjnie zasadą równości (art. 32 Konstytucji RP). Wskazuje wyraźnie, że nauczyciel (w tym również pełniący funkcję dyrektora) nie może ponosić negatywnych konsekwencji przekonań religijnych i poglądów politycznych. Oznacza to, że powyższe nie mogą być w ogóle brane pod uwagę przy dokonywaniu oceny⁸¹.

Co istotne powyższe zasady dotyczące oceniania nauczycieli stosuje się odpowiednio do oceniania pracy nauczycieli religii, z tą różnicą, że organ upoważniony do dokonania oceny jest obowiązany uwzględnić ocenę merytoryczną pracy nauczyciela religii ustaloną przez właściwą władzę kościelną⁸².

Mając powyższe na względzie ocena pracy nauczyciela powinna być obiektywna, pozbawiona wpływu czynników pozamerytorycznych, takich jak np. przekonania religijne nauczyciela⁸³.

Omówione powyżej przepisy Karty Nauczyciela chronią nauczycieli przed dyskryminacją na tle wyznaniowym w tym zakresie, iż przekonania religijne nauczyciela nie mogą być podstawą negatywnej oceny jego pracy, a w konsekwencji jego zwolnienia z pracy.

Kwestią kontrowersyjną, a co za tym idzie budzącą dyskusje społeczne jest problem nauki religii w szkołach, obowiązku uczestniczenia w lekcjach religii, ich umieszczania w planie zajęć, obowiązku uzyskania oceny z tego przedmiotu oraz obecności symboli religijnych i modlitwy w szkołach⁸⁴.

Z perspektywy prawnej kwestie związane z organizacją, programem nauczania, zatrudnianiem nauczycieli religii, wymiarem godzinowym lekcji religii i etyki itp. zostały uregulowane w rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej⁸⁵.

Zgodnie z § 1 ust. 3 rozporządzenia:

Uczestniczenie lub nieuczestniczenie w przedszkolnej albo szkolnej nauce religii lub etyki nie może być powodem dyskryminacji przez kogokolwiek i w jakiegokolwiek formie.

⁸⁰ P. Prusinowski, *Sformalizowany system oceny realizacji obowiązków przez nauczycieli*, [w:] K.W. Baran, Z. Góral (red.), *System Prawa Pracy. Tom XI. Pragmatyki pracownicze*, Warszawa 2020, LEX.

⁸¹ J. Lisowski, K. Stradomski, *Karta Nauczyciela. Komentarz*, wyd. 2, Warszawa 2021, Legalis.

⁸² A. Barański, [w:] J. Rozwadowska-Skrzeczyńska, M. Szymańska, A. Barański, *Karta Nauczyciela. Komentarz*, wyd. X, Warszawa 2018, LEX.

⁸³ J. Jakubowski, M. Zając-Rzosińska, [w:] J. Jakubowski, M. Zając-Rzosińska, *Karta Nauczyciela. Komentarz*, Warszawa 2014, LEX.

⁸⁴ Zob. Laboratorium Wolności Religijnej, *Masz prawo do wiary. (Dez)informacja dla szkół*, Toruń 2022.

⁸⁵ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych (Dz. U. 2020, poz. 983, tekst jednolity).

Zagadnienie ocen z religii/etyki reguluje § 9 rozporządzenia w następujący sposób:

1. Ocena z religii lub etyki umieszczana jest na świadectwie szkolnym bezpośrednio po ocenie z zachowania. W celu wyeliminowania ewentualnych przejawów nietolerancji nie należy zamieszczać danych, z których wynikałoby, na zajęcia z jakiej religii (bądź etyki) uczeń uczęszczał.

2. Ocena z religii (etyki) nie ma wpływu na promowanie ucznia do następnej klasy.

3. Ocena z religii (etyki) jest wystawiana według skali ocen przyjętej w danej klasie.

Zagadnienie umieszczania w pomieszczeniach szkolnych symboli religijnych oraz odmawiania modlitwy jednoznacznie reguluje § 12 rozporządzenia:

W pomieszczeniach szkolnych może być umieszczony krzyż. W szkole można także odmawiać modlitwę przed i po zajęciach. Odmawianie modlitwy w szkole powinno być wyrazem wspólnego dążenia uczniów oraz taktu i delikatności ze strony nauczycieli i wychowawców.

Również orzecznictwo sądów polskich eksponowania katolickich symboli religijnych w przestrzeni publicznej (szkołach, uczelniach wyższych, lokalach wyborczych) nie uznaje za dyskryminację wyznawców innych wyznań lub osób niewierzących. Wprawdzie w takiej sytuacji zachodzi kolizja negatywnej wolności religijnej (wolność od religii) z pozytywną wolnością religijną (prawo uzewnętrzniania religii) lecz biorąc pod uwagę sprzeczne interesy sąd może udzielić ochrony prawnej osobie niewierzącej lub innego niż katolickie wyznania jedynie wówczas gdy wykaże ona poniesienie konkretnej szkody na skutek realizacji prawa do publicznego uzewnętrzniania religii przez osoby wierzące. Samo eksponowanie symbolu religijnego w przestrzeni publicznej nie powoduje jednakże takiej szkody⁸⁶.

W kwestii eksponowania symboli religijnych w szkołach wypowiedział się również Europejski Trybunał Praw Człowieka m.in. w sprawie Dogru przeciwko Francji. Odnośnie ograniczania praw osób określonego wyznania z powodu posługiwania się przez nich symbolami religijnymi wskazał, że „państwo może ograniczyć wolność uzewnętrzniania religii, na przykład poprzez noszenie islamskiej chusty na głowie, jeżeli korzystanie z tej wolności jest sprzeczne z celem ochrony praw i wolności innych osób, porządku publicznego lub bezpieczeństwa publicznego. W tym kontekście, regulacja stroju ucznia lub odmowa świadczenia usług administracyjnych, takich jak wydanie dyplomu czy wydalenie ze szkoły,

⁸⁶ Por. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 15 lipca 2010 r. (sygn. akt III SW 124/10), LEX nr 707759; wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 28 października 1998 r. (sygn. akt I ACa 612/98), OSA 1999, nr 6, poz. 26; wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 9 grudnia 2013 r. (sygn. akt I ACa 608/13), LEX nr 1428254.

nie stanowi nieproporcjonalnej ingerencji w przypadku, gdy dana osoba nie przestrzega zasad, z uwzględnieniem wymogów świeckiego systemu szkolnego lub uniwersyteckiego⁸⁷.

W świetle powyższych analiz za zachowania o charakterze dyskryminacji na tle przynależności wyznaniowej w środowisku szkolnym uznać można takie działania jak:

- Niezapewnienie lekcji religii uczniom na życzenie rodziców (w szkole podstawowej) lub na życzenie rodziców albo pełnoletnich uczniów (w szkole ponadpodstawowej),
- Niezapewnienie możliwości nauki etyki i wynikający z tego brak oceny z „religii/etyki” na świadectwach, jeżeli nie wynika z obiektywnych i racjonalnych przyczyn⁸⁸.
- Zapewnienie lekcji religii wyłącznie uczniom należącym do najliczniejszej grupy (lub grup) wyznaniowej – przy jednoczesnym uniemożliwieniu tego uczniom innych wyznań lub uczniów niewierzących (np. z uwagi na konieczność zatrudnienia nowego nauczyciela).
- Żądanie usunięcia elementów religijnych z uroczystości szkolnych (np. modlitwa).
- Żądanie usunięcia symboli religijnych z pomieszczeń szkolnych (np. krzyż).
- Żądanie umieszczania lekcji religii/etyki wyłącznie na pierwszej lub ostatniej godzinie lekcyjnej.
- Odmawianie nauczycielom religii (księżom, katechetom) prawa do prowadzenia zajęć z etyki.
- Odmawianie prawa przyjęcia za patrona szkoły osoby duchownej (np. św. Jana Pawła II, św. Maksymiliana Kolbe, bł. ks. Jerzego Popiełuszki).

⁸⁷ Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 4 grudnia 2008 r. (sygn. akt 27058/05), Legalis nr 129666.

⁸⁸ Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 15 czerwca 2010 r. (sygn. akt 7710/02), LEX nr 578390.

7. PREWENCJA DYSKRYMINACJI W SZKOLNICTWIE WYŻSZYM

Szkolnictwo wyższe zawsze cieszyło się znaczną autonomią w ramach państwa. Aktualnie gwarantuje ją art. 70. ust 5 Konstytucji RP („Zapewnia się autonomię szkół wyższych na zasadach określonych w ustawie”). Także ustawa Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce za fundament systemu szkolnictwa wyższego i nauki uznaje wolność nauki i autonomię uczelni („Podstawą systemu szkolnictwa wyższego i nauki jest wolność nauczania, twórczości artystycznej, badań naukowych i ogłaszania ich wyników oraz autonomia uczelni).

Wolność akademicka jest również jedną z praw i wolności podstawowych gwarantowanych w art. 13 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej („Sztuka i badania naukowe są wolne od ograniczeń. Wolność akademicka jest szanowana”)⁸⁹.

W skład tego prawa wchodzi wolność prowadzenia badań naukowych oraz wolność nauczania. Nie jest to zatem prawo człowieka lecz prawo szkół wyższych do autonomii.

⁸⁹ K. Vasiliki, P. Darinka, *Where trade and academic freedom meet: Commission v. Hungary (LEX CEU). Glosa do wyroku TS z dnia 6 października 2020 r., C-66/18, „CML Review” 2022, nr 3, s. 813-852.*

Jednakże wolność akademicki przekłada się również na wolność każdego naukowca, nauczyciela akademickiego i studenta⁹⁰.

Konstytucja RP w art. 73 zapewnia również każdemu wolność twórczości artystycznej, badań naukowych oraz ogłaszania ich wyników, wolność nauczania, a także wolność korzystania z dóbr kultury. W kwestii wolności badań naukowych wypowiedział się również Trybunał Konstytucyjny uznając za przejaw tej wolności swobodę wyboru przedmiotu badań, metody badawczej oraz sposobu prezentacji⁹¹. Przejawami dyskryminacji będą zatem takie zachowania władz uczelni, instytucji finansujących naukę lub ministerstwa nauki jak:

- Narzucanie określonych kierunków badań naukowych.
- Ingerencja w przedmiot i metody badań naukowych.
- Odmawianie zgody na realizację lub finansowania określonych kierunków badań naukowych.
- Bezpodstawne odmawianie naukowcom dostępu do danych niezbędnych do prowadzenia badań.
- Ingerencja w treść i metody nauczania⁹².
- Narzucanie programów nauczania zgodnych z jakimikolwiek dyrektywami filozoficznymi, estetycznymi, politycznymi, ideologicznymi lub religijnymi.
- Karanie nauczycieli akademickich i naukowców za przekonania polityczne, religijne światopoglądowe lub filozoficzne.
- Karanie nauczycieli akademickich i naukowców za wyrażanie swoich opinii.
- Zakazywanie członkom społeczności akademickiej uczestnictwa w organizacjach zawodowych lub akademickich⁹³.

Aktualnie szkolnictwo wyższe przechodzi prawdopodobnie największą reformę w swojej historii. Ustawa Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, zwana również „Ustawą 2.0” albo „Konstytucją dla Nauki”, weszła w życie w październiku 2018 roku⁹⁴. Miała ona wprowadzić nowy model skutecznego zarządzania uczelniami, zwiększyć finansowanie nauki i szkolnictwa wyższego, zapewnić zrównoważony rozwój szkolnictwa wyższego w Polsce,

⁹⁰ Niechlubnym, historycznym przykładem dyskryminacji na tle przynależności wyznaniowej i etnicznej w szkolnictwie wyższym były funkcjonujące w latach 30. XX wieku na niektórych polskich uniwersytetach tzw. getta ławkowe czyli wydzielone części sal wykładowych przeznaczone dla studentów pochodzenia żydowskiego.

⁹¹ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 12 kwietnia 2012 r. (sygn. akt SK 30/10).

⁹² Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 7 lutego 2006 r. (sygn. akt SK 45/04).

⁹³ Z. Melosik, *Wolność akademicka. Konteksty i rekonstrukcje*, „Rocznik Lubuski” 2015, t. 41, z. 2, s. 13-14.

⁹⁴ Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. 2021, poz. 478, tekst jednolity ze zm.), dalej przytaczana jako „ustawa 2.0”.

wprowadzić zmianę modelu kształcenia doktorów, wdrożyć nowe ścieżki kariery akademickiej oraz przeprowadzić łączenie potencjału dyscyplin naukowych.

Ustawa ta nakłada na rektorów uczelni wyższych obowiązek przeciwdziałania dyskryminacji:

Art. 23 ust. 1 pkt 2a) Do zadań rektora należy w szczególności: zapewnianie w uczelni poszanowania wolności słowa, nauczania, badań naukowych, ogłaszania ich wyników, a także debaty akademickiej organizowanej przez członków wspólnoty uczelni z zachowaniem zasad pluralizmu światopoglądowego i przepisów porządkowych uczelni.

Nauczyciel akademicki ma zatem prawo do wyrażania swoich poglądów, w tym wyznaniowych w ramach nauczania, prowadzenia badań, publikowania prac oraz dyskusji akademickiej, z poszanowaniem praw osób o odmiennym światopoglądzie.

Przepisem ustawy 2.0 najistotniejszym z perspektywy prewencji dyskryminacji na tle przynależności wyznaniowej jest art. 275 dotyczący odpowiedzialności dyscyplinarnej nauczycieli akademickich. Jego pełny tekst brzmi:

Art. 275. 1. Nauczyciel akademicki podlega odpowiedzialności dyscyplinarnej za przewinienie dyscyplinarne stanowiące czyn uchybiający obowiązkom nauczyciela akademickiego lub godności zawodu nauczyciela akademickiego.

1a. Nie stanowi przewinienia dyscyplinarne wyrażanie przekonań religijnych, światopoglądowych lub filozoficznych⁹⁵.

2. Ustanie zatrudnienia w uczelni nie wyłącza odpowiedzialności dyscyplinarnej za przewinienie dyscyplinarne popełnione w trakcie tego zatrudnienia.

3. Odpowiedzialność, o której mowa w niniejszym rozdziale, nie wyłącza odpowiedzialności dyscyplinarnej lub zawodowej przewidzianej w odrębnych przepisach.

W świetle powyższego przepisem przewinieniem dyscyplinarnym jest czyn uchybiający obowiązkom nauczyciela akademickiego lub godności zawodu nauczyciela akademickiego. Obowiązki nauczyciela akademickiego określone zostały w art. 115 ustawy 2.0. Uchybienie godności zawodu nauczyciela akademickiego ma natomiast charakter ocenny⁹⁶. Pojęcie to

⁹⁵ Przepis ten został dodany przez art. 1 pkt 2 ustawy z dnia 1 października 2021 r. o zmianie ustawy - Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce oraz ustawy o szczególnych instrumentach wsparcia w związku z rozprzestrzenianiem się wirusa SARS-CoV-2 (Dz. U. 2021, poz. 2141).

⁹⁶ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 11 września 2001 r. (sygn. akt SK 17/00), Dz. U. 2001, Nr 103, poz. 1129.

dotyczyć może sytuacji wychodzących poza sferę stosunku pracy, zachowań z życia społecznego, publicznego oraz w sferze prywatnej⁹⁷.

Ustawodawca wyraźnie zaakcentował (pkt. 1a), iż nie stanowi przewinienia dyscyplinarnego wyrażanie przekonań religijnych, światopoglądowych lub filozoficznych. W związku z powyższym nauczyciel akademicki nie może zostać pociągnięty do odpowiedzialności dyscyplinarnej za deklarowanie określonego wyznania lub prezentowanie związanego z nim światopoglądu⁹⁸.

Na marginesie można wskazać, iż postępowanie dyscyplinarne jest dwuinstancyjne. Jest ono inicjowane na wniosek rzecznika dyscyplinarnego (z urzędu lub na polecenie rektora), który wcześniej ma za zadanie przeprowadzić postępowanie wyjaśniające. W pierwszej instancji rozstrzygnięcia wydaje uczelniana komisja dyscyplinarna lub komisja dyscyplinarna przy Radzie Głównej Nauki Szkolnictwa Wyższego. W drugiej instancji orzeczenie zapada przed komisją dyscyplinarną przy Ministrze Edukacji i Nauki. Od prawomocnej decyzji stronom przysługuje odwołanie do Sądu Apelacyjnego w Warszawie - Sądu Pracy i Ubezpieczeń Społecznych, w terminie 14 dni od dnia doręczenia orzeczenia wraz z uzasadnieniem⁹⁹.

Zmiany wprowadzone do ustawy 2.0 w 2021 roku w ramach tzw. pakietu wolności akademickiej dotyczyły również prowadzenia postępowania dyscyplinarnego w sprawach dotyczących wyrażania przekonań religijnych, światopoglądowych lub filozoficznych. Zgodnie z art. 284a polecenie rzecznikowi dyscyplinarnemu przez rektora prowadzenia sprawy musi mieć formę postanowienia (ust. 1). Postanowienie doręcza się zarówno rzecznikowi jak i osobie, której czynu dotyczy zawiadomienie (ust. 2). Na postanowienie przysługuje w terminie 7 dni od doręczenia zażalenie do komisji dyscyplinarnej przy ministrze (ust. 3). Komisja dyscyplinarna przy ministrze, w drodze postanowienia, uchyla postanowienie o poleceniu rozpoczęcia prowadzenia sprawy – w przypadku gdy sprawa objęta tym postanowieniem dotyczy wyrażania przekonań religijnych, światopoglądowych lub filozoficznych (ust. 4)¹⁰⁰.

Przepisy powyższe mają na celu prewencję dyskryminacji nauczycieli akademickich na tle przynależności wyznaniowej. Pozwala on wykładowcom uczelni wyższych na swobodne deklarowanie swojego wyznania i publiczną prezentację swoich przekonań.

⁹⁷ A. Balicki, M. Pyter, B. Zięba, *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce. Komentarz*, Warszawa 2021, Legalis.

⁹⁸ Szerzej na ten temat w: K. Banasik, *Kary dyscyplinarne dla nauczycieli akademickich*, „Prokuratura i Prawo” 2019, nr 11-12, s. 114-132.

⁹⁹ A. Partyk, *Sąd administracyjny nie zajmuje się dyscyplinarkami nauczycieli akademickich*, LEX 2019.

¹⁰⁰ J.M. Zieliński, *Art. 284(a)*, [w:] H. Izdebski, J. M. Zieliński, *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce. Komentarz, wyd. III*, LEX 2023.

8. KARALNE FORMY DYSKRYMINACJI

Do najbardziej skrajnych i niebezpiecznych form dyskryminacji na tle przynależności wyznaniowej zaliczyć należy tzw. przestępstwa z nienawiści (*hate crimes*). Z perspektywy kryminologii tego typu przestępstwa zalicza się do przestępstw kryminalnych, przestępstw z użyciem przemocy, przestępstw ekstremistycznych¹⁰¹.

Do przestępstw z nienawiści zalicza się przestępstwa z art. 119, 256 i 257 Kodeksu karnego z 1997 roku¹⁰². Ich treść brzmi następująco:

Art. 119 § 1. Kto stosuje przemoc lub groźbę bezprawną wobec grupy osób lub poszczególnej osoby z powodu jej przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, politycznej, wyznaniowej lub z powodu jej bezwyznaniowości, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

§ 2.(uchylony)

¹⁰¹ Szerzej na ten temat w: M. Duda, *Przestępstwa z nienawiści. Studium prawnokarne i kryminologiczne*, Olsztyn 2016.

¹⁰² Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz. U. 2022, poz. 1138, tekst jednolity ze zm.), dalej przytaczana jako „k.k.”.

Art. 256 § 1. Kto publicznie propaguje faszystowski lub inny totalitarny ustrój państwa lub nawołuje do nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych albo ze względu na bezwyznaniowość, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.

§ 2. Tej samej karze podlega, kto w celu rozpowszechniania produkuje, utrwala lub sprowadza, nabywa, przechowuje, posiada, prezentuje, przewozi lub przesyła druk, nagranie lub inny przedmiot, zawierające treść określoną w § 1 albo będące nośnikiem symboliki faszystowskiej, komunistycznej lub innej totalitarnej.

§ 3. Nie popełnia przestępstwa sprawca czynu zabronionego określonego w § 2, jeżeli dopuścił się tego czynu w ramach działalności artystycznej, edukacyjnej, kolekcjonerskiej lub naukowej.

§ 4. W razie skazania za przestępstwo określone w § 2 sąd orzeka przepadek przedmiotów, o których mowa w § 2, chociażby nie stanowiły własności sprawcy.

Art. 257 Kto publicznie znieważa grupę ludności albo poszczególną osobę z powodu jej przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, wyznaniowej albo z powodu jej bezwyznaniowości lub z takich powodów narusza nietykalność cielesną innej osoby, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.

Przestępstwo z art. 119 k.k. polega na stosowaniu przemocy lub groźby bezprawnej wobec grupy osób lub poszczególniej osoby z powodu jej przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, politycznej, wyznaniowej lub z powodu jej bezwyznaniowości. Czyn spenalizowany w art. 256 k.k. obejmuje zachowania polegające na publicznym propagowaniu faszystowskiego lub innego totalitarnego ustrój państwa lub nawoływaniu do nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych albo ze względu na bezwyznaniowość. Przestępstwo opisane w art. 257 k.k. polega na publicznym znieważaniu grupy ludności albo poszczególniej osoby z powodu jej przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, wyznaniowej albo z powodu jej bezwyznaniowości lub z takich powodów naruszeniu nietykalności cielesnej innej osoby.

Przepisami chroniącymi przed dyskryminacją na tle wyznaniowym są również przepisy rozdziału XXIV Kodeksu karnego zatytułowanego „Przestępstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania”, a składającego się z art. 194-196 następującej treści:

Art. 194. Kto ogranicza człowieka w przysługujących mu prawach ze względu na jego przynależność wyznaniową albo bezwyznaniowość, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.

Art. 195 § 1. Kto złośliwie przeszkadza publicznemu wykonywaniu aktu religijnego kościoła lub innego związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.

§ 2. Tej samej karze podlega, kto złośliwie przeszkadza pogrzebowi, uroczystościom lub obrzędom żałobnym.

Art. 196. Kto obraża uczucia religijne innych osób, znieważając publicznie przedmiot czci religijnej lub miejsce przeznaczone do publicznego wykonywania obrzędów religijnych, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.

Skalę zjawiska przestępstw przeciwko wolności sumienia i wyznania przedstawiają dane statystyk kryminalnych.

Tab. 1. Liczba stwierdzonych przestępstw przeciwko wolności sumienia i wyznania w latach 1999-2020.

Rok	Art. 194 k.k.	Art. 195 k.k.	Art. 196 k.k.
2020	0	14	97
2019	2	25	53
2018	0	13	45
2017	0	16	60
2016	0	0	46
2015	0	0	32
2014	0	8	38
2013	0	12	54
2012	3	15	51
2011	1	11	33
2010	2	13	52
2009	0	12	39
2008	0	26	49
2007	0	17	57
2006	1	22	38
2005	0	16	88
2004	2	15	44
2003	1	44	32
2002	1	15	44
2001	1	12	56
2000	0	15	145
1999	1	23	59
SUMA	15	354	1212

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych Komendy Głównej Policji (<https://statystyka.policja.pl/st/kodeks-karny/przestepstwa-przeciwko-5>).

Według danych Komendy Głównej Policji (statystyka policyjna) w omawianym okresie popełniono w Polsce 15 przestępstw z art. 194 k.k., 354 przestępstwa z art. 195 k.k. oraz 1212 przestępstw z art. 196 k.k. Zdecydowanie najczęściej popełnianym przestępstwem polegającym na dyskryminacji na tle przynależności wyznaniowej jest obrażanie uczuć religijnych. Nie ulega więc wątpliwości, że w ujęciu ilościowym jest to przestępczość o marginalnym znaczeniu. Natomiast jednocześnie są to czyny o dużym ciężarze gatunkowym, budzące reakcję społeczną i zainteresowanie medialne, a zatem istotne jakościowe. Za przestępstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania sądy wymierzają najczęściej kary o charakterze wolnościowym (nieizolacyjnym), a więc kary grzywny i kary ograniczenia wolności. Kary pozbawienia wolności należą do rzadkości, jeśli już są wymierzone to najczęściej z warunkowym zawieszeniem ich wykonania.

Przestępstwo z art. 194 k.k. polega na ograniczaniu człowieka w przysługujących mu prawach ze względu na jego przynależność wyznaniową albo bezwyznaniowość. Czyn spenalizowany w art. 195 k.k. obejmuje zachowania polegające na złośliwym przeszkadzaniu publicznemu wykonywaniu aktu religijnego kościoła lub innego związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej lub złośliwym przeszkadzaniu pogrzebowi, uroczystościom lub obrędom żałobnym. Przestępstwo opisane w art. 196 k.k. polega na obrażaniu uczuć religijnych innych osób, poprzez publiczne znieważenie przedmiotu czci religijnej lub miejsca przeznaczonego do publicznego wykonywania obrzędów religijnych.

Wprowadzenie do Kodeksu karnego przepisów penalizujących zachowania dyskryminacyjne wobec osób wierzących wszystkich wyznań uważa jednak należy za słuszne. Takie rozwiązania przewidywały również poprzednie polskie kodeksy karne (1932, 1969).

W Kodeksie karnym z 1932 r.¹⁰³ dyskryminacji na tle wyznaniowym przeciwdziałał przepis art. 173, który stanowił: „Kto publicznie lży lub wyszydza uznane prawnie wyznanie lub związek religijny, jego dogmaty, wierzenia lub obrzędy, albo znieważa przedmiot jego czci religijnej lub miejsce przeznaczone do wykonywania jego obrzędów religijnych, podlega karze więzienia do lat 3”. Przepis ten chronił wyznanie, jego dogmaty, wierzenia, obrzędy, przedmioty i miejsca kultu religijnego, lecz nie samej czci wyznawców. Takie ujęcie czynu zbliża go do obecnego przestępstwa obrazy uczuć religijnych (art. 196 k.k.). Pomimo, iż II Rzeczpospolita była państwem wielonarodowym, wielowyznaniowym i zróżnicowanym społecznie ustawodawca nie przyznał grupom mniejszościowym szczególnej ochrony na gruncie prawa karnego.

¹⁰³ Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 11 lipca 1932 r. Kodeks karny (Dz. U. 1932, Nr 22, poz. 165 ze zm.).

W Kodeksie karnym z 1969 r.¹⁰⁴ również znalazły się przepisy dotyczące dyskryminacji na tle wyznaniowym. W rozdziale Rozdział XXVIII zatytułowanym „Przestępstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania” znalazły się artykuły penalizujące: ograniczanie obywatela w jego prawach ze względu na jego bezwyznaniowość lub przynależność wyznaniową (art. 192), publiczne lżenie, wyszydzanie lub poniżanie grupy ludności lub poszczególnej osoby z powodu jej bezwyznaniowości lub przynależności wyznaniowej oraz napaść na człowieka z powyższych powodów (art. 193), zmuszanie innej osoby do podjęcia czynności religijnej lub do udziału w obrzędzie religijnym albo do powstrzymania się od takiej czynności lub obrzędu (art. 196), złośliwe przeszkadzanie pogrzebowi, uroczystościom lub obrzędowi żałobnym albo znieważanie zwłok, prochów ludzkich lub miejsca spoczynku zmarłego oraz ograbianie zwłok albo grobu lub innego miejsca spoczynku zmarłego (art. 197), a także obrażanie uczuć religijnych innych osób poprzez publiczne znieważenie przedmiotu czci religijnej lub miejsca przeznaczonego do publicznego wykonywania obrzędów religijnych (art. 198).

Przestępstwem, w którego znamionach nie występuje wprawdzie bezpośrednie odwołanie się do przesłanek przynależności na tle wyznaniowym lecz mającym często charakter dyskryminacyjny jest wandalizm. Z perspektywy prawnokarnej niszczenie lub uszkodzanie mienia, w tym należącego do kościołów i grup wyznaniowych stanowi przestępstwo z art. 288 k.k. lub wykroczenie z art. 124 k.w. (czyn przepołowiony)¹⁰⁵. Pod pojęciem zniszczenia rzeczy należy rozumieć całkowite unicestwienie rzeczy, takie uszkodzenie, że przywrócenie stanu poprzedniego nie jest możliwe np. spalenie. Pojęciem uszkodzenia rzeczy określa się częściowe, fizyczne naruszenie jego integralności, które nie powoduje jednak jego unicestwienia¹⁰⁶.

Zauważyć jednakże należy, iż nieruchomości i ruchomości należące do kościołów i związków wyznaniowych mają często walor zabytku, czyli cechują się szczególną wartością historyczną, artystyczną lub naukową. Wówczas sprawca zniszczenia lub uszkodzenia odpowiadać będzie za przestępstwo z art. 108 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jest to typ kwalifikowany przestępstwa zagrożony karą pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8¹⁰⁷.

¹⁰⁴ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny (Dz. U. 1964, Nr 13, poz. 94 ze zm.).

¹⁰⁵ I. Nowicka, *Czyny przepołowione będące wykroczeniami w ujęciu prawnym i kryminologicznym*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2009, z. 6, s. 72-81.

¹⁰⁶ M. Dąbrowska-Kardas, P. Kardas, [w:] W. Wróbel, A. Zoll (red.), *Kodeks karny. Część szczególna. Tom III. Komentarz do art. 278-363 k.k.*, wyd. V, Warszawa 2022, LEX, art. 288.

¹⁰⁷ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2022, poz. 840, tekst jednolity ze zm.).

Najczęściej akty wandalizmu wymierzone są w miejsca kultu (kościół, cmentarze, kapliczki) lub symbole religijne i przedmioty czci religijnej (przydrożne krzyże, figurki, obrazy świętych, pomniki)¹⁰⁸. Z kryminologicznego punktu widzenia czyny te można określić, zgodnie z klasyfikacją zaproponowaną przez S. Cohena, jako wandalizm zaborczy, wandalizm złośliwy, wandalizmu zabawowy, a przede wszystkim wandalizm ideologiczny¹⁰⁹.

Mając na uwadze powyższą analizę stwierdzić należy, iż w polskie prawo karne pełni funkcję prewencyjną w zakresie dyskryminacji na tle przynależności wyznaniowej. Podkreślić jednakże należy, iż prawo karne powinno być narzędziem regulowania stosunków społecznych tylko w ostateczności (*ultima ratio*). Przepisy te powinny być wprowadzane jedynie wówczas gdy zawodzi prewencyjna rola innych instrumentów społecznych i prawnych (prawo administracyjne, prawo cywilne).

Na marginesie zaznaczyć należy, iż wbrew pozorom, statystyki kryminalne wskazują, że przestępstwa motywowane dyskryminacją na tle przynależności wyznaniowej wymierzone są nie tylko przeciwko grupom mniejszościowym (Muzułmanie, Żydzi) lecz również wobec przedstawicielom większościowej grupy wyznaniowej (Katolicy)¹¹⁰. Również w literaturze przedmiotu podkreśla się, że wątek przestępstw z nienawiści podejmowany jest przede wszystkim w kontekście badań nad mniejszościami z pominięciem kultury dominującej¹¹¹. W tym kontekście pozytywnie należy ocenić inicjatywy mające na celu diagnozę i katalogowanie wszelkich form zachowań dewiacyjnych wymierzonych przeciwko przedstawicielom wszystkich wyznań¹¹².

Podkreślić jednocześnie należy, iż wśród przyczyn dyskryminacji (art. 119, 256, 257, 194 k.k.) ustawodawca karny wskazał zarówno przynależność wyznaniową (do dowolnego wyznania) jak i bezwyznaniowość (np. ateizm, agnostycyzm, deizm, panteizm, sceptycyzm, wolnomyślicielstwo, świecki humanizm, sekularyzm). Natomiast w art. 195 k.k. wskazał, iż złośliwe przeszkadzanie publicznemu wykonywaniu aktu religijnego musi się odnosić do kościoła lub innego związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej. Rozumieć

¹⁰⁸ M. Duda, *Wandalizm zabytkowych cmentarzy. Aspekty prawnokarne i kryminologiczne*, [w:] E.W. Pływaczewski, D. Dajnowicz-Piesiecka, E. Jurgielewicz-Delegacz (red.), *Badania kryminologiczne a praktyka. Perspektywa krajowa i międzynarodowa*, Warszawa 2021, s. 339-350.

¹⁰⁹ S. Cohen, *Hooligans, vandals and the community. A study of social reaction to juvenile delinquency*, London School of Economics and Political Science, London 1969, s. 202-215.

¹¹⁰ Prokuratura Krajowa, *Wyciąg ze sprawozdania dotyczącego spraw o przestępstwa popełnione z pobudek rasistowskich, antysemitycznych lub ksenofobicznych prowadzonych w 2016 roku w jednostkach organizacyjnych prokuratury*, Warszawa 2017, s. 30.

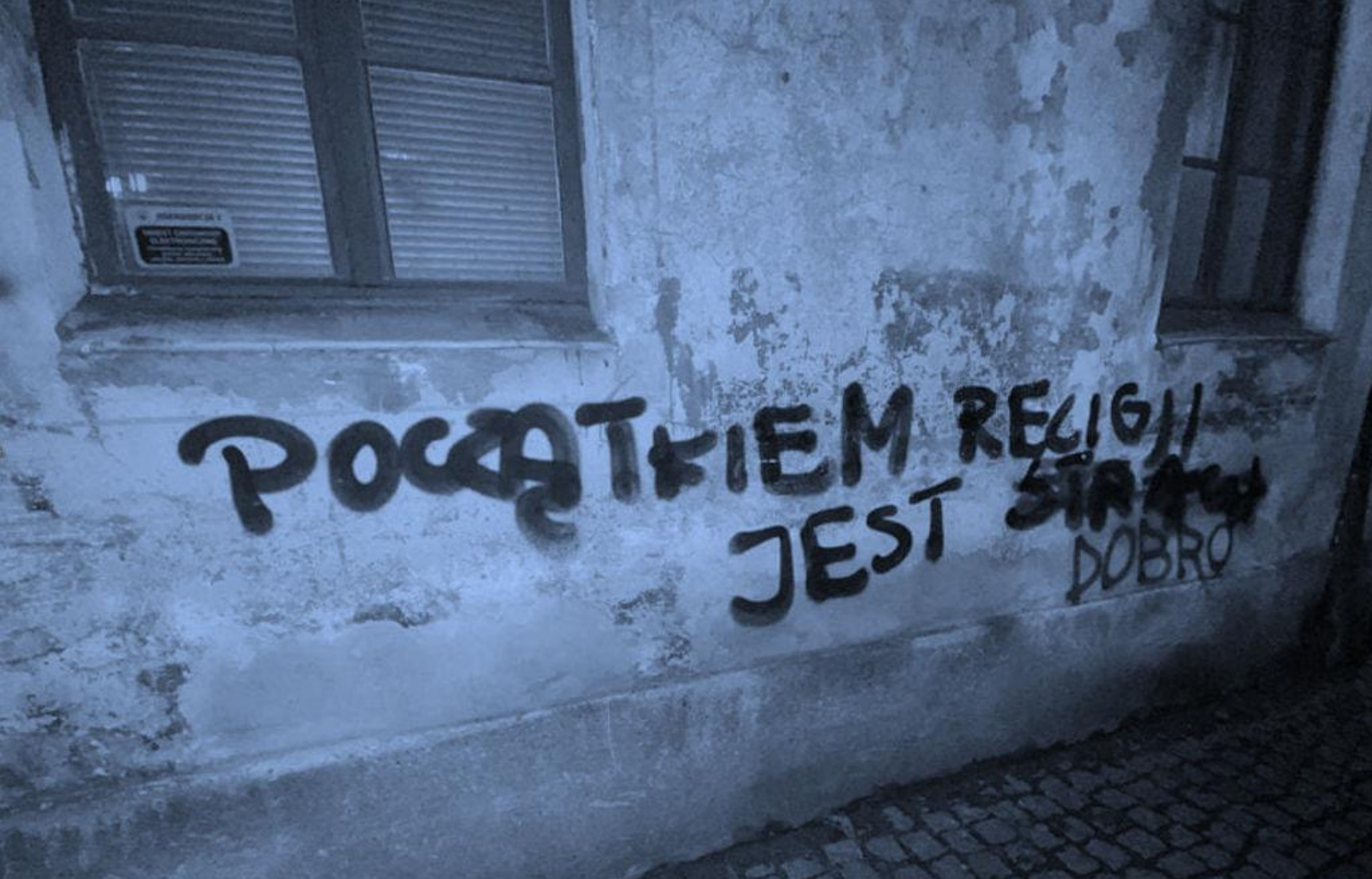
¹¹¹ L. Synowiec-Jaje, *Mowa nienawiści wobec kultury dominującej. Forumowicze portalu Onet.pl o Kościele katolickim w Polsce*, „Studia Humanistyczne AGH” 2018, t. 17, nr 1, s. 49.

¹¹² Zob. Laboratorium Wolności Religijnej, *Raport przedstawiający przypadki naruszania prawa do wolności religijnej w Polsce w 2020 roku*, Pelplin 2021.

należy przez to kościoły i związki wyznaniowe znajdujące się w rejestrze MSWiA. W art. 196 k.k. wprawdzie brak *expressis verbis* odniesienia do przynależności do prawnie uznanego kościoła lub związku religijnego lecz w świetle wyroku Trybunału Konstytucyjnego obraza uczuć religijnych może dotyczyć tylko i wyłącznie osób, które wyznają określoną religię, a nie osób bezwyznaniowych¹¹³.

Z praktycznego punktu widzenia podkreślić należy, iż wszystkie omówione wyżej przestępstwa są przestępstwami publicznoskargowymi, ściganymi z urzędu. Nie jest zatem konieczne składanie przez pokrzywdzonego wniosku o ściganie sprawcy. Postępowanie karne może zostać wszczęte przez organy ścigania z własnej inicjatywy lub na skutek złożenia zawiadomienia o możliwości popełnienia przestępstwa.

¹¹³ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 6 października 2015 r. (sygn. akt SK 54/13).

9. POZOSTAŁE WYBRANE OBSZARY DYSKRYMINACJI

Omówione w powyższych punktach obszary występowania dyskryminacji na tle przynależności wyznaniowej nie stanowią katalogu zamkniętego (*numerus clausus*). Zachowania naruszające zasadę równego traktowania osób identyfikujących się z daną religią mogą zaistnieć w różnych relacjach społecznych. Wśród obszarów, w których odnotowywane są tego typu incydenty wskazać można m.in.:

- Opieka zdrowotna (np. kontestacja klauzuli sumienia poprzez konstrukcję tzw. praw reprodukcyjnych)¹¹⁴.
- Polityka (np. żądania usunięcia symboli religijnych z przestrzeni publicznej w imię haseł neutralności światopoglądowej)¹¹⁵.
- Sztuka (np. celowe profanowanie wartości religijnych w celu zwiększenia zainteresowania swoimi pracami)¹¹⁶.

¹¹⁴ Zob. W. Kudła, *Conscience Wars in the USA in Light of the Judgments of the Supreme Court of the United States*, [w:] T. Huzarek, W. Kudła, S. Horvat (red.), *Challenges to Religious Identity in Public Life – Between Art and Medicine*, Toruń 2022, s. 173-187.

¹¹⁵ T. Huzarek, J. Wólkowski, *Między sekularyzmem a religijnością. Próba analizy przejawów sporu ideologicznego we współczesnej Europie*, [w:] K. Chołaszczyński, P. Roszak, J. Wiśniewski (red.), *Prześladowani. Przemoc i dyskryminacji na tle religijnym we współczesnym świecie*, Toruń 2020, s. 21-32.

- Media (np. ośmieszanie inicjatyw o charakterze religijnym)¹¹⁷.
- Więziennictwo (np. odmowa prawa wykonywania praktyk religijnych, korzystania z posług religijnych, nauczania religii, posiłków zgodnych z wymogami religii)¹¹⁸.
- Administracja (np. odmowa lub ograniczanie prawa kościoła lub związku wyznaniowego do jego rejestracji w przypadku literalnego spełnienia wymogów ustawowych)¹¹⁹.
- Wykluczenie społeczne (np. marginalizacja i alienacja grup oraz osób określonej przynależności wyznaniowej)¹²⁰.
- Segregacja przestrzenna (np. ograniczenie wolności podróżowania bądź osiedlania się osób deklarujących określoną przynależność wyznaniową)¹²¹.

Prima facie dość zaskakujący, w świetle struktury wyznaniowej Polski, wydawać może się fakt, które grupy wyznaniowe są najbardziej dyskryminowane. Według danych najnowszego spisu powszechnego (2021) 92,2% ludności Polski deklaruje bowiem wyznanie katolickie¹²². Jednocześnie w świetle danych Laboratorium Wolności Religijnej grupą wyznaniową będącą najczęściej ofiarą naruszeń wolności religijnej są w Polsce katolicy (90%) oraz szeroko rozumiani chrześcijanie (6%). Jednakże Polska nie jest w tej kwestii wyjątkiem. Podobne zjawisko odnotowuje się w innych krajach o wielowiekowej, ugruntowanej tradycji chrześcijańskiej¹²³.

Jednym z narzędzi przeciwdziałania dyskryminacji na tle przynależności wyznaniowej są działania związane z monitorowaniem oraz reagowaniem na wszelkiego rodzaju przejawy tej patologii społecznej. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na badania prowadzone w tym zakresie przez Laboratorium Wolności Religijnej. Ich efekty są publikowane pod koniec

¹¹⁶ M.G. Ayuela, *Art and Attacks on Religious Freedom in 21st Century in Spain*, [w:] T. Huzarek, W. Kudła, S. Horvat (red.), *Challenges to Religious Identity in Public Life – Between Art and Medicine*, Toruń 2022, s. 101-107.

¹¹⁷ E. Stachowska, *Mediatyzacja religii w Polsce. Wybrane aspekty w koncepcji S. Hjarvarda*, „Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne” 2017, nr 21(4), s. 41-55.

¹¹⁸ M. Mirecki, *Izolacja penitencjarna a prawo do wolności religii w teorii i praktyce*, „Civitas Hominibus” 2022, nr 17, s. 51-60.

¹¹⁹ P. Rączka, J. Zemła, *Procedura rejestracji Kościołów i innych związków wyznaniowych w Polsce na przykładzie wspólnoty Kościoła Latającego Potwora Spaghetti – studium administracyjnoprawne*, „Studia Prawnicze” 2019, nr 3(219), s. 7-35.

¹²⁰ J. Wiśniewski, *Sytuacja mniejszości chrześcijańskich w okresie rządów Partii Sprawiedliwości i Rozwoju w Turcji (2002-2020)*, [w:] K. Chołaszczyński, P. Roszak, J. Wiśniewski (red.), *Prześadowani. Przemoc i dyskryminacja na tle religijnym we współczesnym świecie*, Toruń 2020, s. 55-103.

¹²¹ A. Winiarska, W. Klaus, *Dyskryminacja i nierówne traktowanie jako zjawisko społeczno-kulturowe*, „Studia Biura Analiz Sejmowych” 2011, nr 2(26), s. 27-30.

¹²² Główny Urząd Statystyczny, *Wyznania religijne w Polsce w latach 2019-2021*, Warszawa 2022, s. 69.

¹²³ A.M. Manrique, *Sacred Places, Ceremonies, Desecrations and Criminal Protection : Spanish Law and the Roman Legal Framework*, [w:] G. Blicharz, M.A. Vanney, P. Roszak (red.), *The Battle for Religious Freedom. Jurisprudence and Axiology*, Warszawa 2020, s. 56.

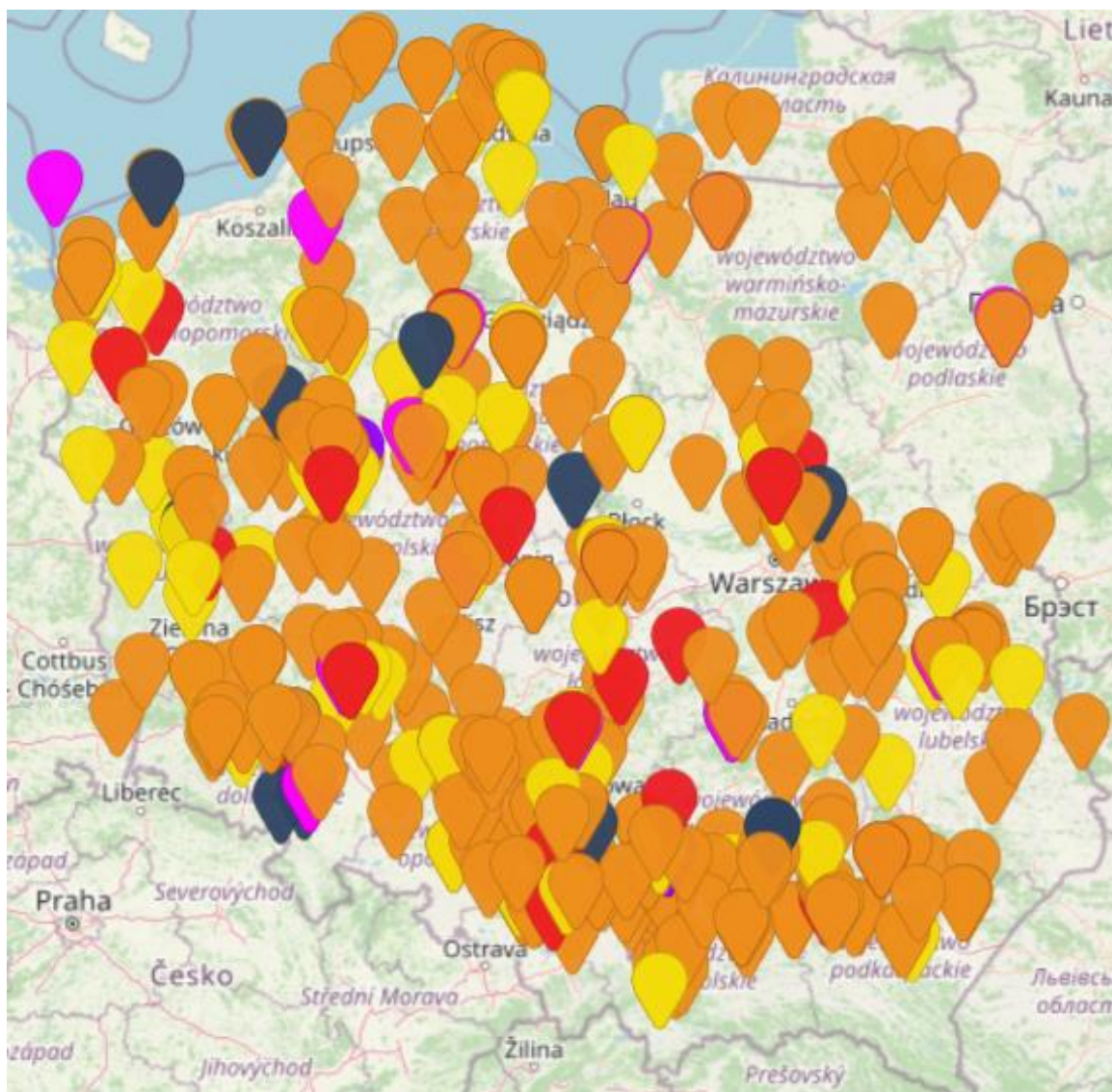
każdego roku kalendarzowego w formie raportu przedstawiającego przypadki naruszenia prawa do wolności religijnej na terenie Rzeczypospolitej Polskiej. Stanowią one omówienie poszczególnych odnotowanych przypadków, ukazują tendencje i zmiany w stosunku do roku poprzedniego oraz w odniesieniu do skali zjawiska w wybranych krajach europejskich. Raporty przygotowywane przez Laboratorium Wolności Religijnej mają na celu: zebranie rzetelnych danych służących do poznania aktualnej sytuacji oraz przeprowadzenie analizy przyczyn naruszeń dokonywanych z motywacji antyreligijnej; zwiększenie wśród odbiorców wiedzy z zakresu prześladowań chrześcijan w Polsce i na świecie; wzmacnianie wiedzy na temat działań prewencyjnych w zakresie przestępstw przeciwko wolności sumienia i wyznania, na temat przeciwdziałania dyskryminacji, uprzedzeniom i różnym formom prześladowań na tle przynależności wyznaniowej; uwrażliwianie odbiorców na narastający problem prześladowań i dyskryminacji ze względu na wyznawaną religię oraz kształtowanie postaw społecznej nieakceptowalności prześladowań z powodu przekonań religijnych. Dotychczas ukazały się 4 tego typu raporty (2019, 2020, 2021, 2022).

Kolejnym elementem prewencji dyskryminacji na tle przynależności wyznaniowej jest stworzona w ramach działalności Laboratorium Wolności Religijnej internetowa, aktywna mapa naruszeń wolności religijnej. Jest ona stale aktualizowana, by dokładnie obrazować bieżącą sytuację w Polsce. Pozwala ona na zdiagnozowanie i rozpoznanie skali zjawiska naruszania wolności sumienia i wyznania, co umożliwi z kolei jego monitorowanie, podjęcie odpowiednich działań prewencyjnych oraz wdrożenie skutecznych mechanizmów reagowania. Rzetelne dane zebrane na mapie, zweryfikowane przez sztab ekspertów, służą upowszechnieniu wiedzy z zakresu dyskryminacji chrześcijan w Polsce oraz kształtowaniu i propagowaniu postaw społecznych, obywatelskich i patriotycznych. Ponadto służy ona uświadomieniu opinii publicznej, że przemoc i dyskryminacja ze względu na wyznawaną religię stanowią rzeczywisty i aktualny problem społeczny. Zostało w niej odnotowane już 656 przypadków naruszeń wolności religijnej w latach 2019-2022.

Zawarte w raportach i mapie przypadki dyskryminacji odnotowywane są na skutek monitoringu doniesień medialnych, kwerendy stron internetowych, komunikatorów i portali społecznościowych oraz zgłoszeń poprzez formularz internetowy oraz mail. Dane zdarzenie uznane zostaje za zweryfikowane jeżeli znajdzie potwierdzenie przynajmniej w dwóch źródłach. Następnie pozyskiwane są jak najpełniejsze dane o sprawie, sprawcach i konsekwencjach prawnych. Finalnie tworzona jest metryka zdarzenia obejmująca takie informacje jak: nazwa, data, zdjęcie, opis zdarzenia, sprawca, wiek sprawcy, płeć sprawcy,

kategoria czynu, miejsce, województwo, stan postępowania karnego, religia/wyznania oraz źródło informacji¹²⁴.

Ryc. 1. Interaktywna mapa zachowań o charakterze dyskryminacyjnym.

Źródło: *Laboratorium Wolności Religijnej*.

¹²⁴ Szerzej na ten temat w: M. Duda, *Violations of religious freedom in Poland in the light of research by the Religious Freedom Laboratory*, [w:] W. Kudła, T. Huzarek, M. Duda (red.), *Religious Freedom and Other Human Rights. Threats and Trends*, Pelplin 2024.

10. WNIOSKI

Dyskryminacja wobec osób wierzących pojawiać się może w różnych obszarach życia społecznego, takich jak np. edukacja, szkolnictwo wyższe, stosunki pracy, działalność gospodarcza, opieka medyczna, sztuka, media, polityka. Skrajnym przejawem dyskryminacji na tle wyznaniowym są przestępstwa wymierzone w dany kościół lub związek wyznaniowy oraz jego przedstawicieli. Zaliczyć do nich można przestępstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania, przestępstwa z nienawiści oraz wandalizm o charakterze ideologicznym.

Przyczyn ataków na religię i jej przedstawicieli upatruje się w dążeniu do wyeliminowania jej z przestrzeni publicznej w imię haseł neutralności światopoglądowej, rozdziału religii od państwa, sekularyzacji oraz wolności od religii. Wyznawcy religii doświadczają przejawów wrogości, są społecznie marginalizowani, alienowani. Wynikająca z ideologicznych poglądów wrogość lub wręcz nienawiść do religii z poziomu emocjonalnego uzewnętrzniana jest w sposób werbalny, a w dalszej kolejności przekształca się w czynne działania o charakterze dyskryminacyjnym¹²⁵.

Również w kontekście historycznym dyskryminacja na tle przynależności wyznaniowej nie jest zjawiskiem nowym. W samej Europie wielokrotnie zdarzały się okresy deprecjonowania przekonań religijnych. Postawę taką określa się mentalnością irreligijną. Na taki światopogląd składa się sekularyzacja, ideologizacja filozofii w duchu dyktatury relatywizmu oraz wrogość wobec religii określana jako tzw. nowy ateizm. Zwolennicy tej radykalnej ideologii dążą do usunięcia religii z życia społecznego lub ograniczenia jej do wyłącznie prywatnej sprawy obywateli. Jednocześnie deklarują, iż państwo powinno być neutralne światopoglądowo. Pod pojęciem tym rozumieją jednak nie bezstronność w sprawach wyznaniowych lecz pozbycie się z przestrzeni publicznej wszelkich odniesień do religii¹²⁶.

Ochrona przed dyskryminacją na tle przynależności wyznaniowej przysługuje w Polsce wszystkim grupom wyznaniowym. Zatem mówiąc o naruszeniach zasady równego traktowania należy mieć na uwadze zarówno większość (katolików) jak i mniejszości religijne. Aktualnie w rejestrze kościołów i związków wyznaniowych w Polsce prowadzonym przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji jest niemal 200 wpisów.

¹²⁵ P. Roszak, *Współczesne przejawy wrogości wobec religii w perspektywie europejskiej*, [w:] K. Chołaszczyński, P. Roszak, J. Wiśniewski (red.), *Prześladowani. Przemoc i dyskryminacji na tle religijnym we współczesnym świecie*, Toruń 2020, s. 37-53.

¹²⁶ T. Huzarek, J. Wólkowski, *Między sekularyzmem a religijnością. Próba analizy przejawów sporu ideologicznego we współczesnej Europie*, [w:] K. Chołaszczyński, P. Roszak, J. Wiśniewski (red.), *Prześladowani. Przemoc i dyskryminacji na tle religijnym we współczesnym świecie*, Toruń 2020, s. 21-32.

Jednocześnie jednak to stanowiący zdecydowaną większość katolicy są grupą najbardziej narażoną na akty dyskryminacji na tle religijnym.

Podkreślić należy, iż przypadki dyskryminacji na tle przynależności wyznaniowej (do różnych wyznań) występują współcześnie niemal na całym świecie. Zgodnie z raportem organizacji Aid to the Church in need w 2023 roku prześladowania ludności z powodów religijnych występowały w 28 państwach, a dyskryminacja na tle religijnym w 33 państwach świata, ponadto w kolejnych 23 państwach sytuacja wymaga monitorowania z uwagi na możliwość wystąpienia ograniczeń wolności religijnej¹²⁷.

Dyskryminację na tle przynależności wyznaniowej uznać należy za patologię społeczną. Konieczność przeciwdziałania takim zachowaniom jest bardzo istotną i aktualną kwestią. Na system przeciwdziałania tej patologii składa się: diagnozowanie jej przyczyn, monitorowanie przejawów, pomoc ofiarom oraz prewencja tego typu czynów, przede wszystkim poprzez budowanie pozytywnego wizerunku osób wierzących oraz kreowanie atmosfery społecznej nieakceptowalności postaw dyskryminacyjnych.

Dyskryminacja jest istotnym problemem społecznym wymagającym podejmowania działań na poziomie prawnym (zakazywanie zachowań dyskryminacyjnych, istnienie kryminalizacji przestępstw i wykroczeń z nią związanych), na poziomie instytucjonalnym (właściwa reakcja administracji państwowej, organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości) jak i na poziomie społecznym (świadomość bezprawności zachowań dyskryminacyjnych, aktywna postawa społeczeństwa obywatelskiego, działalność NGO).

Zachowania kryminalne o charakterze dyskryminacyjnym zgłaszać należy organom ścigania czyli Policji lub Prokuraturze. Są to przestępstwa ścigane z urzędu, a zatem postępowanie karne może być wszczęte na skutek zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa złożonego np. przez pokrzywdzonego lub świadka, a także z inicjatywy samego organu procesowego.

Równie istotne jest podnoszenie świadomości społecznej istnienia problemu dyskryminacji i kwalifikowania konkretnych zachowań jako dyskryminacyjnych. W przypadku tego typu naruszeń obywatele nie tylko mogą dochodzić swoich praw ale powinni to robić. Brak reakcji na patologiczne zachowania społeczne prowadzić może bowiem do ich eskalacji poprzez wywołanie wrażenia przyzwolenia społecznego i wytworzenie poczucia bezkarności u sprawców takich zachowań.

¹²⁷ ACN International, *Religious Freedom in the World Report 2023*, Königstein 2023, s. 6-7.

W przypadkach wystąpienia dyskryminacji o pomoc można również zwrócić się do organizacje pozarządowych działających w tym obszarze. Wymienić można w tym miejscu np. Instytut Ordo Iuris, Stowarzyszenie Fidei Defensor, Open Doors Polska, Centrum Ochrony Praw Chrześcijan, Fundacja Życie czy Laboratorium Wolności Religijnej. Przykładowo funkcjonujący przy Laboratorium Wolności Religijnej Ośrodek Informacyjno-Konsultacyjny świadczy pomoc osobom pokrzywdzonym przestępstwami przeciwko wolności sumienia i wyznania, udziela porad i opinii w sprawach naruszeń wolności sumienia i religii. Skontaktować się można z nim poprzez elektroniczny formularz zgłoszeniowy¹²⁸.

Konkludując stwierdzić należy, iż dyskryminacja jest postawą przeczącą ideom tolerancji, dialogu, wzajemnego szacunku, poszanowania godności ludzkiej, równości wszystkich obywateli. Działania dyskryminacyjne nie mogą być akceptowane w demokratycznym państwie prawa jakim jest Polska. Godzą one bowiem w prawa człowieka, zasady współżycia społecznego, porządek publiczny oraz naruszają przepisy prawa. Dyskryminacja na tle przynależności wyznaniowej wymaga zatem prewencji za pomocą całego spektrum rozwiązań prawnych, instytucjonalnych i społecznych.

¹²⁸ <https://laboratoriumwolnosci.pl/osrodek/>.

11. BIBLIOGRAFIA

Monografie

1. ACN International, *Religious Freedom in the World Report 2023*, Königstein 2023.
2. Balicki A., Pyter M., *Prawo oświatowe. Komentarz*, Warszawa 2017, Legalis.
3. Balicki A., Pyter M., Zięba B., *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce. Komentarz*, Warszawa 2021, Legalis.
4. Cohen S., *Hooligans, vandals and the community. A study of social reaction to juvenile delinquency*, London School of Economics and Political Science, London 1969.
5. Duda M., *Przestępstwa z nienawiści. Studium prawnokarne i kryminologiczne*, Olsztyn 2016
6. Gaberle A., *Patologia społeczna*, Warszawa 1993.
7. Główny Urząd Statystyczny, *Wyznania religijne w Polsce w latach 2019-2021*, Warszawa 2022.
8. Kędziora K., Śmiszek K., *Ustawa o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania. Komentarz*, Warszawa 2017, LEX.
9. Koźmiński K., *O wolność wyznawania religii we współczesnym świecie. Przeciwdziałanie przyczynom dyskryminacji i pomoc prześladowanym na przykładzie chrześcijan*, Warszawa 2019.
10. Kryczka S., *Różnicowanie sytuacji pracowników w zatrudnieniu - dopuszczalność*, Warszawa 2019, LEX.
11. Kudła W., *Wrogość wobec religii. Ostrzeżenia ze strony Sądu Najwyższego USA*, Kraków 2018.
12. Laboratorium Wolności Religijnej, *Masz prawo do wiary. (Dez)informacja dla szkół*, Toruń 2022.
13. Laboratorium Wolności Religijnej, *Raport przedstawiający przypadki naruszania prawa do wolności religijnej w Polsce w 2020 roku*, Pelplin 2021.
14. Mielczarek M., *Realizacja wolności religijnej w zatrudnieniu pracowniczym*, Warszawa 2013.
15. Pospiszyl I., *Patologie społeczne*, Warszawa 2008.
16. Prokuratura Krajowa, *Wyciąg ze sprawozdania dotyczącego spraw o przestępstwa popełnione z pobudek rasistowskich, antysemickich lub ksenofobicznych*

prowadzonych w 2016 roku w jednostkach organizacyjnych prokuratury, Warszawa 2017.

17. Szymczak M. (red.), *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1979.
18. Śmiszek K. (red.), *Unijny zakaz dyskryminacji a prawo polskie. Analiza funkcjonowania przepisów antydyskryminacyjnych w praktyce polskich sądów*, Warszawa 2018.

Rozdziały w monografiach

1. Anczyk A., *Dyskryminacja religijna w miejscu pracy w Polsce – zarys zagadnienia*, [w:] E. Anczyk, K. Kuźniewski, M. Warchał (red.), *Dialog społeczny w miejscu pracy: aspekty psychologiczne i prawne*, Katowice 2014.
2. Ayuela M.G., *Art and Attacks on Religious Freedom in 21st Century in Spain*, [w:] T. Huzarek, W. Kudła, S. Horvat (red.), *Challenges to Religious Identity in Public Life – Between Art and Medicine*, Toruń 2022.
3. Barański A., [w:] J. Rozwadowska-Skrzeczyńska, M. Szymańska, A. Barański, *Karta Nauczyciela. Komentarz*, wyd. X, Warszawa 2018, LEX.
4. Dąbrowska-Kardas M., Kardas P., [w:] W. Wróbel, A. Zoll (red.), *Kodeks karny. Część szczególna. Tom III. Komentarz do art. 278-363 k.k.*, wyd. V, Warszawa 2022, LEX, art. 288.
5. Duda M., *Violations of religious freedom in Poland in the light of research by the Religious Freedom Laboratory*, [w:] W. Kudła, T. Huzarek, M. Duda (red.), *Religious Freedom and Other Human Rights. Threats and Trends*, Pelplin 2024.
6. Duda M., *Wandalizm zabytkowych cmentarzy. Aspekty prawnokarne i kryminologiczne*, [w:] E.W. Pływaczewski, D. Dajnowicz-Piesiecka, E. Jurgielewicz-Delegacz (red.), *Badania kryminologiczne a praktyka. Perspektywa krajowa i międzynarodowa*, Warszawa 2021.
7. Filipkowski W., *System przeciwdziałania i zwalczania przestępczości zorganizowanej*, [w:] E.W. Pływaczewski (red.), *Przestępczość zorganizowana*, Warszawa 2011.
8. Góral Z., Kuba M., *Kodeks pracy oraz inne ustawy z zakresu prawa pracy* [w:] Z. Góral, M. Kuba, *Zakaz dyskryminacji w zatrudnieniu pracowniczym*, Warszawa 2017, LEX.
9. Huzarek T., Wólkowski J., *Między sekularyzmem a religijnością. Próba analizy przejawów sporu ideologicznego we współczesnej Europie*, [w:] K. Chołaszczyński,

- P. Roszak, J. Wiśniewski (red.), *Prześladowani. Przemoc i dyskryminacji na tle religijnym we współczesnym świecie*, Toruń 2020.
10. Jakubowski J., Zając-Rzosińska M., [w:] J. Jakubowski, M. Zając-Rzosińska, *Karta Nauczyciela. Komentarz*, Warszawa 2014, LEX.
11. Jeszka A., *Tożsamość religijna*, [w:] *Słownik wolności religijnej*, <https://laboratoriumwolnoscipol/slownik/tozsamosc-religijna/>.
12. Kudła W., *Conscience Wars in the USA in Light of the Judgments of the Supreme Court of the United States*, [w:] T. Huzarek, W. Kudła, S. Horvat (red.), *Challenges to Religious Identity in Public Life – Between Art and Medicine*, Toruń 2022.
13. Kudła W., *Freedom of Religion: American Style – Between Overt Neutrality and Masked Hostility*, [w:] G. Blicharz, M.A. Vanney, P. Roszak (red.), *The Battle for Religious Freedom. Jurisprudence and Axiology*, Warszawa 2020.
14. Lisowski J., Stradomski K., *Karta Nauczyciela. Komentarz*, wyd. 2, Warszawa 2021, Legalis.
15. Manrique A.M., *Sacred Places, Ceremonies, Desecrations and Criminal Protection : Spanish Law and the Roman Legal Framework*, [w:] G. Blicharz, M.A. Vanney, P. Roszak (red.), *The Battle for Religious Freedom. Jurisprudence and Axiology*, Warszawa 2020.
16. Pilich M., [w:] A. Olszewski, M. Pilich, *Prawo oświatowe. Komentarz*, wyd. II, Warszawa 2021, LEX.
17. Prusinowski P., *Sformalizowany system oceny realizacji obowiązków przez nauczycieli*, [w:] K.W. Baran, Z. Góral (red.), *System Prawa Pracy. Tom XI. Pragmatyki pracownicze*, Warszawa 2020, LEX.
18. Roszak P., *Współczesne przejawy wrogości wobec religii w perspektywie europejskiej*, [w:] K. Chołaszczyński, P. Roszak, J. Wiśniewski (red.), *Prześladowani. Przemoc i dyskryminacja na tle religijnym we współczesnym świecie*, Toruń 2020.
19. Roszak P., *Współczesne przejawy wrogości wobec religii w perspektywie europejskiej*, [w:] K. Chołaszczyński, P. Roszak, J. Wiśniewski (red.), *Prześladowani. Przemoc i dyskryminacji na tle religijnym we współczesnym świecie*, Toruń 2020.
20. Stanisław P., *Klauzula sumienia*, [w:] A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisław, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2011.
21. Wiśniewski J., *Sytuacja mniejszości chrześcijańskich w okresie rządów Partii Sprawiedliwości i Rozwoju w Turcji (2002-2020)*, [w:] K. Chołaszczyński, P. Roszak,

J. Wiśniewski (red.), *Prześladowani. Przemoc i dyskryminacji na tle religijnym we współczesnym świecie*, Toruń 2020.

22. Zieliński J.M., *Art. 284(a)*, [w:] H. Izdebski, J. M. Zieliński, *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce. Komentarz, wyd. III*, LEX 2023.

Artykuły w czasopismach

1. Banasik K., *Kary dyscyplinarne dla nauczycieli akademickich*, „Prokuratura i Prawo” 2019, nr 11-12.
2. Barzycka-Banaszczyk M., *Dyskryminacja (nierówne traktowanie) w stosunkach cywilnoprawnych*, „Prawo i Zabezpieczenie Społeczne” 2019, nr 1.
3. Ciborowski J., *Kontratyp od zasady równego traktowania w zatrudnieniu w podmiotach o charakterze wyznaniowym*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2010, nr 4.
4. Ciszewski W., *Czy wolność uprawnia do dyskryminowania? Rozważania teoretycznoprawne na kanwie sprawy drukarza z Łodzi*, „Forum Prawnicze” 2017, nr 5.
5. Dąbrowski M., *Antywartości konstytucyjne. Wprowadzenie do problematyki*, „Przegląd Sejmowy” 2018, nr 5.
6. Iwański M., *Odpowiedzialność za odmowę świadczenia usługi (art. 138 Kodeksu wykroczeń) na tle kolizji zasad konstytucyjnych. Rozważania na kanwie kazusu łódzkiego drukarza o styku prawa karnego sensu largo oraz prawa konstytucyjnego*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2019, z. 2.
7. Kulesza J., *Glosa do wyroku Sądu Okręgowego w Łodzi z 26.05.2017 r., V Ka 557/17*, „Państwo i Prawo” 2018, nr 1.
8. Kwaśniewski J., *Profilaktyka społeczna. Związki ze stylami polityki społecznej oraz implikacje dla nauki*, „Prace Instytutu Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji Uniwersytetu Warszawskiego” 1973, t. 3.
9. Kwaśniewski J., *Tak zwana patologia społeczna a społeczne oceny*, „Państwo i Prawo” 1989, nr 8.
10. Maroń G., *Cywilno- i karnoprawne aspekty religijnego ostracyzmu (shunningu)*, „Prokuratura i Prawo” 2021, nr 7-8.
11. Melosik Z., *Wolność akademicka. Konteksty i rekonstrukcje*, „Rocznik Lubuski” 2015, t. 41, z. 2, s. 13-14.

12. Mirecki M., *Izolacja penitencjarna a prawo do wolności religii w teorii i praktyce*, „Civitas Hominibus” 2022, nr 17.
13. Nowicka I., *Czyny przepołowione będące wykroczeniami w ujęciu prawnym i kryminologicznym*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2009, z. 6.
14. Partyk A., *Sąd administracyjny nie zajmuje się dyscyplinarkami nauczycieli akademickich*, LEX 2019.
15. Rączka P., Zemła J., *Procedura rejestracji Kościołów i innych związków wyznaniowych w Polsce na przykładzie wspólnoty Kościoła Latającego Potwora Spaghetti – studium administracyjnoprawne*, „Studia Prawnicze” 2019, nr 3(219).
16. Skóra A., *Religious slaughter of animals in light of the EU and in the Polish law*, „Studia Prawnoustrojowe” 2019, nr 43.
17. Skwarzyński M., *Korzystanie ze sprzeciwu sumienia w kontekście zasady równouprawnienia i kryterium zawodu*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2016, t. 19.
18. Sobczak J., Sobczak W., *Ograniczanie człowieka w jego prawach ze względu na przynależność wyznaniową albo bezwyznaniowość*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2012, vol. XIX.
19. Stachowska E., *Mediatyzacja religii w Polsce. Wybrane aspekty w koncepcji S. Hjarvarda*, „Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne” 2017, nr 21(4).
20. Stanisław P., *Zakaz dyskryminacji ze względu na religię lub światopogląd w Dyrektywie Rady Unii Europejskiej z 27 listopada 2000 r.*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2004, t. 7.
21. Synowiec-Jaje L., *Mowa nienawiści wobec kultury dominującej. Forumowicze portalu Onet.pl o Kościele katolickim w Polsce*, „Studia Humanistyczne AGH” 2018, t. 17, nr 1.
22. Szewczyk H., *Obowiązek równego traktowania i niedyskryminacji pracowników*, „Monitor Prawniczy” 2002, nr 11.
23. Szewczyk H., *Wolność sumienia i religii w stosunkach zatrudnienia*, „Studia z zakresu prawa pracy i polityki społecznej” 2006, nr 1.
24. Sztubarski G., *Możliwość rezygnacji z pracy jako gwarancja ochrony wolności religijnej pracownika? Specyfika wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie Eweida i inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu na tle dotychczasowej orzecznictwa strasburskiego*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2019, t. 19.
25. Świątkowski A.M., *Symbole religijne w środowisku pracy*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2017, nr 8.

26. Vasiliki K., Darinka P., *Where trade and academic freedom meet: Commission v. Hungary (LEX CEU). Glosa do wyroku TS z dnia 6 października 2020 r., C-66/18, „CML Review” 2022, nr 3.*
27. Winiarska A., Klaus W., *Dyskryminacja i nierówne traktowanie jako zjawisko społeczno-kulturowe, „Studia Biura Analiz Sejmowych” 2011, nr 2(26).*

Źródła prawa

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. 1997, Nr 78, poz. 483 ze zm.).
2. Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny (Dz. U. 1964, Nr 13, poz. 94 ze zm.).
3. Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (Dz. U. 2020, poz. 1740, tekst jednolity ze zm.).
4. Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. 2021, poz. 1805, tekst jednolity ze zm.).
5. Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. Kodeks wykroczeń (Dz. U. 2021, poz. 2008, tekst jednolity ze zm.).
6. Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy (Dz. U. 2020, poz. 1320, tekst jednolity ze zm.).
7. Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 r. Karta Nauczyciela (Dz. U. 2021, poz. 1762, tekst jednolity).
8. Ustawa z dnia 15 lipca 1987 r. o Rzeczniku Praw Obywatelskich (Dz. U. 2023, poz. 1058, tekst jednolity).
9. Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (Dz. U. 2017, poz. 1153, tekst jednolity).
10. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz. U. 2022, poz. 1138, tekst jednolity ze zm.).
11. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ochronie zwierząt (Dz. U. 2023, poz. 1580, tekst jednolity).
12. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2022, poz. 840, tekst jednolity ze zm.).
13. Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Dz. U. 2021, poz. 1100, tekst jednolity ze zm.).

14. Ustawa z dnia 16 lutego 2007 r. o ochronie konkurencji i konsumentów (Dz. U. 2023, poz. 1689, tekst jednolity ze zm.).
15. Ustawa z dnia 13 kwietnia 2007 r. o Państwowej Inspekcji Pracy (Dz. U. 2022, poz. 1614, tekst jednolity ze zm.).
16. Ustawa z dnia 3 grudnia 2010 r. o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania (Dz. U. 2020, poz. 2156, tekst jednolity).
17. Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe (Dz. U. 2021, poz. 1082, tekst jednolity).
18. Ustawa z dnia 6 marca 2018 r. o Rzeczniku Małych i Średnich Przedsiębiorców (Dz. U. 2023, poz. 1668, tekst jednolity).
19. Ustawa z dnia 6 marca 2018 r. Prawo przedsiębiorców (Dz. U. 2021, poz. 162, tekst jednolity ze zm.).
20. Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. 2021, poz. 478, tekst jednolity ze zm.).
21. Ustawa z dnia 1 października 2021 r. o zmianie ustawy - Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce oraz ustawy o szczególnych instrumentach wsparcia w związku z rozprzestrzenianiem się wirusa SARS-CoV-2 (Dz. U. 2021, poz. 2141).
22. Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 11 lipca 1932 r. Kodeks karny (Dz. U. 1932, Nr 22, poz. 165 ze zm.).
23. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych (Dz. U. 2020, poz. 983, tekst jednolity).
24. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych) (Dz. Urz. UE L 119/1 z 4.5.2016 r.).
25. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka – rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 217 A (III) przyjęta i proklamowana w dniu 10 grudnia 1948 r.
26. Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz. U. 1993, Nr 61, poz. 284).
27. Konwencja nr 111 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca dyskryminacji w zakresie zatrudnienia i wykonywania zawodu przyjęta w Genewie dnia 25 czerwca 1958 r. (Dz. U. 1961, Nr 42, poz. 218).

28. Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz. U. 1977, Nr 38, poz. 167).

29. Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej (Dz. Urz. UE C 202/389 z 7.6.2016 r.).

Orzecznictwo

1. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 11 września 2001 r. (sygn. akt SK 17/00), Dz. U. 2001, Nr 103, poz. 1129.
2. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 7 lutego 2006 r. (sygn. akt SK 45/04).
3. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 2 grudnia 2009 r. (sygn. akt U 10/07), OTK-A 2009, Nr 11, poz. 163.
4. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 15 lipca 2010 r. (sygn. akt K 63/07), OTK-A 2010, Nr 6, poz. 60.
5. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 12 kwietnia 2012 r. (sygn. akt SK 30/10).
6. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 10 grudnia 2014 r. (sygn. akt K 52/13).
7. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 6 października 2015 r. (sygn. akt SK 54/13).
8. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 7 października 2015 r. (sygn. akt K 12/14).
9. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 26 czerwca 2019 r. (sygn. akt K 16/17).
10. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 15 lipca 2010 r. (sygn. akt III SW 124/10), LEX nr 707759.
11. Postanowienie Sądu Najwyższego z Sądu Najwyższego z dnia 14 czerwca 2018 r. (sygn. akt III KK 333/17).
12. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 10 września 1997 r. (sygn. akt I PKN 246/97), OSNAPiUS 1998, nr 12, poz. 360.
13. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 28 października 1998 r. (sygn. akt I ACa 612/98), OSA 1999, nr 6, poz. 26.
14. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 9 grudnia 2013 r. (sygn. akt I ACa 608/13), LEX nr 1428254.
15. Wyrok Sądu Okręgowego w Łodzi z dnia 26 maja 2017 r. (sygn. akt V Ka 557/17).
16. Wyrok Sądu Rejonowego dla Łodzi-Śródmieścia z dnia 31 marca 2017 r. (sygn. akt VII W 1640/16).
17. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 12 kwietnia 2007 r. (sygn. akt 52435/99), LEX nr 271871.

18. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 4 grudnia 2008 r. (sygn. akt 27058/05), Legalis nr 129666.
19. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 15 czerwca 2010 r. (sygn. akt 7710/02), LEX nr 578390.
20. Wyrok Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej z dnia 17 kwietnia 2018 r. (sygn. akt C-414), LEX nr 2476520.
21. Wyrok Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej z dnia 11 września 2018 r. (sygn. akt C-68/17), LEX nr 2600224.
22. Wyrok Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej z dnia 13 października 2022 r. (sygn. akt C-344/20), LEX nr 3416919.
23. Sprawa *Ontario Human Rights Commission v. Brockie* (2002).
24. Sprawa *Black and Morgan v. Wilkinson* (2013).
25. Sprawa *Bull and Bull v. Hall and Preddy* (2013).
26. Sprawa *Elane Photography, LLC, v. Vanessa Willock* (2013).
27. Sprawa *Burwell v. Hobby Lobby Stores, Inc.* (2014).
28. Sprawa *Lexington-Fayette Urban County Human Rights Commission v. Hands-On Originals* (2015).
29. Sprawa *Lee v. Ashers Baking Company Ltd and others* (2018).
30. Sprawa *Masterpiece Cakeshop, Ltd. v. Colorado Civil Rights Commission* (2018).
31. Sprawa *Little Sisters of the Poor v. Commonwealth of Pennsylvania* (2020).

Netografia

1. <https://laboratoriumwolnosci.pl/osrodek/>.
2. <https://laboratoriumwolnosci.pl/slownik/dyskryminacja-wyznaniowa/>.
3. <https://laboratoriumwolnosci.pl/slownik/edukacja/>.
4. <https://laboratoriumwolnosci.pl/slownik/tozsamosc-religijna/>.
5. <https://laboratoriumwolnosci.pl/slownik/wolnosc-akademicka/>.
6. <https://laboratoriumwolnosci.pl/slownik/wolnosc-religii-i-sumienia-w-obszarze-dzialalnosci-gospodarczej/>.
7. <https://statystyka.policja.pl/st/kodeks-karny/przestepstwa-przeciwko-5>.

**Laboratorium
Wolności
Religijnej**

**DR MACIEJ DUDA
OLSZTYN 2023**